

Antioch and its Prophet Ḥabīb al-Najjār*

Antakya ve Vaizi** Ḥabīb en-Neccâr

Prof. Dr. phil. Heribert Busse, University of Kiel office@islam.uni-kiel.de

Çeviri

Ahmet Sait SICAK^a

ORCID: 0000-0002-5161-9191

^a Doç. Dr. HMKU İlahiyat Fakültesi Tefsir A.B.D., assicak@mku.edu.tr

Beyzanur DEĞİRMENCİ^b

ORCID: 0009-0007-7790-7988

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, beyzanurfb81@gmail.com,

*Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 11.11.2023 Düzeltme/Revised: 14.12.2023
Kabul/Accepted: 15.12.2023*

Atıf / Cite as Sıcak, A. S. & Değirmenci, B. (2023). Antioch and its Prophet Ḥabīb al-Najjār (Çev.).
Antakiyat, 6(2), 243-270

Öz

Yasîn Suresi 13-29. âyetlerde anlatılan *Ashâbü'l-karye* kıssasında; yer, zaman ve şahıslar müphem bırakılmıştır. Tarih boyunca başta tefsir olmak üzere hadis, tarih ve coğrafya gibi farklı alanlarda yazılmış eserlerde bu kıssada geçen müphemlere dair birçok açıklama bulunmaktadır. Heribert Busse, “Antioch and its Prophet Ḥabīb al-Najjār” adlı makalesinde mezkûr kıssadaki “mürselun”le kast edilen şahısların ve “şehrin en uzağından gelen adam”ın kimler olabileceğini konu edinmiştir. Konuyu akademik tarzda ayrıntılarıyla birlikte ele alan, kısmen Yahudi, özellikle Hıristiyan ve İslâm geleneği içerisinde telif edilen kaynaklardan edinilen bilgileri derli toplu ve güzel bir şekilde aktaran bu makale; Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarına vukufiyetinin

* Bu makale Heribert Busse tarafından 2000 yılında *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* dergisinde yayımlanan “Antioch and its Prophet Ḥabīb al-Najjār” adlı makalenin tenkitli çevirisidir. Yazarın bakış açısı ve yaklaşım tarzını yansıtabilmek için olabildiğince asıl metne sadık kalınmış, cümle kurgularının ve anlamın lafzî çeviriyi anımsatacak şekilde otantik olmasına gayret edilmiştir. Gerekli görülen açıklamalar “ç.n.” olarak dipnotta verilmiştir. Heribert Busse, “Antioch and its Prophet Ḥabīb al-Najjār”. *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 24 (2000), 155-179. (ç.n.)

** Yazar bu başlıkta Ḥabīb en-Neccâr’ı prophet (peygamber) olarak nitelese de tefsir geleneğinde tespit edilen bir istisna dışındaki tüm kaynaklar onun resul değil resullere iman eden bir şahıs olduğunu söylerler. İlgili kaynak için bk. el-Cezâirî, *Eyseru't-tefâsir* (Medine: 2004), 4/369. Bu sebeple kelimenin vaiz anlamında kullanılmış olduğu düşünülebilir. Yazarın “preacher/vaiz” değil de “prophet/peygamber-vaiz” kelimesini kullanması ilk bakışta yadırganabilir. Aslında “uzaktan gelen adam” ve “mürselun” özneleri karıştırılmış olsa da Kur’ân kelimeleri ve furûk ilmi özelinde düşünüldüğünde oldukça otantik bir anlamın başarılı bir şekilde aktarıldığı söylenebilir. Kur’ân’da geçen resul kelimesiyle başlıkta kullanılan prophet kelimesinin etimolojisine bakıldığında “resul”ün *peygamber* anlamı dışında *elçi*, “prophet”ın ise *peygamber* anlamının yanı sıra *ilham almış vaiz* manasını taşıdığı görülür. Online Etymology Dictionary (etymonline), “Prophet” (Erişim 21 Ekim 2023); H. Savut, “Yasin Suresinde Bahsi Geçen Resul Kavramının Rivayetler Bağlamında Analizi”, *Turkish Studies* 11/5 (2016), 467-469; Ahmet S. Sıcak, “Tefsir mi, Spekülatif Yorum mu? Ashâbü'l-Karye Kıssasında Geçen Mekân ve Şahıslar Hakkındaki Rivâyetlerin Sıhhat ve İçeriğine Yönelik Tenkitler” *İlted* 55 (Haziran/June 2021/1), 43-8. (ç.n.)

yanı sıra konu hakkında sağladığı üst okumalarla diğer çalışmalar içerisinde temayüz eder. Yazar, Ahd-i Cedîd'in *Resullerin İşleri* bölümüne ek olarak bu konudaki kanonik İncillerin yanı sıra apokrif İncillere, kilise tarihine dair yazma ve matbu birçok kaynağa ulaşmıştır. Busse, İslam ve Hıristiyan kaynaklarının dışında Yahudi literatürüne de başvurması dolayısıyla *Ashâbü'l-karye* kıssasının muhtemel kaynaklarına dair oldukça değerli ve özgün bilgiler aktarmaktadır. Yayında; Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca, Latince ve Etiyopyaca yazılmış basılı ve el yazması birçok birincil kaynaktan istifade edilmiştir. Günümüzde söz konusu makalenin, konu hakkında özellikle Türkçe dışında yayımlanan akademik çalışmalarda birincil kaynak olarak kullanıldığı görülür. Makalede şu sonuca ulaşılmıştır: *Ashâbü'l-karye* kıssasında geçen “şehrin en uzağından gelen adam” tek değil birçok tarihî gerçeklikten beslenmiş olma ihtimali bulunan, İslam geleneğine dair kaynaklarda ise Habîb en-Neccâr ismiyle iştihar etmiş telif ürünü (müellefün kasasîyyün) bir azizdir ve İslamî kaynaklarda nakledilen biyografisi çeşitli kaynaklardan ödünç alınan unsurların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Yasin Suresi, Ashâbü'l-Karye, Antakya, Habib en-Neccâr, Kilise Tarihi

GİRİŞ

Kendilerine hak dini getirmek için gönderilen peygamberi reddettikleri için bir beldeye veya bir kavme verilen ilahî ceza, Kur'ân'ın gözde konularından biridir. Çoğu durumda, Kur'ân'da isimlerden bahsedilmez; bununla birlikte, zaman zaman belirli kasabalara veya halklara ilişkin az veya çok açık ipuçları içerir. Kur'ân yorumları (tefsir) ve peygamberlerin hayatı* (kısas-ı enbiyâ/kasasü'l-enbiyâ/قصص الأنبياء) gibi ilgili literatürü içeren Müslüman geleneği, Kur'ân'daki bu imalara tarihsel bir anlam kazandırmak için büyük çaba sarf etmiştir. İslam'ın doğduğu Mekke ve Medine, Kur'ân'da ve mezkûr literatürde gözde bir konuma sahipti. Ancak Suriye'de** Antakya (şimdi Türkiye'de Antakya) gibi kötü geçmişle Müslüman geleneğinde ele alınan başka yerler de vardı.

Antakya, Kur'ân'da Yasin Suresi 13-29. âyetler arasında bahsedilen şehir veya kasabadır (الْقَرْيَةَ). En azından bu konuda yazan Müslüman yazarların çoğunluğu mezkûr âyetleri böyle anlıyor: Şehre iki havâri (رُسُل) gönderildi, daha sonra gelen bir üçüncü tarafından yardım edildi. Sakinleri yeni inancı kabul etmeye isteksiz olduklarında bir adam “şehrin en uzak ucundan aceleyle geldi” ve onları, havârilere uymaları için uyardı. Uyarısı işe yaramadı; o öldürüldü ve şehre ilahî ceza verildi: “Sadece bir çığlık vardı ve tamamen yok oldular.”¹ Bu şehit Müslüman geleneğinde Habîb en-Neccâr ile özdeşleştirilmiştir. Bu hikâye, hemşerilerini/yurttaşlarını mesajını reddetmemeleri için uyarmak gayesiyle Muhammed tarafından anlatılan bir inançsızlık ve ceza meselidir (مَثَل).^{2***}

* “Peygamberlerin hayatları”na dair İslam geleneğinde olduğu gibi Hıristiyan literatüründe de bir istilahlama (Lat. vitae prophetarum) bulunmaktadır. (ç.n.)

** Yazar, Levant (المشرق) tarafında Osmanlı sonrası Fransız işgalinde bulunan bölgeyi ve Hatay'ın 7 Temmuz 1939 yılında Anavatana katılma sürecini ima etmektedir. Suriye 1946 yılında kurulmuştur.

¹ Yâsîn 36/29.

² Habîb en-Neccâr üzerine yapılan araştırmalar çok azdır, özellikle şu eserlere bakılabilir: “Habîb al-Nadîdjâr”, *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill, 1927), 2/186; (imzalanmamış, yazar Habîb'i Agabus ile

Kent, MÖ 300 yılında Seleukos tarafından kuruldu ve kurucusu babası Antiochus'a izafeten bu şehre Antioch adını verdi. Denize yakın konumu ve Seleukos hükümdarlarının kendisine bahsettiği lütuflar sayesinde hızla gelişerek yüksek rütbeli bir metropol haline geldi. En önemlisi Pisidia'daki Antioch* olmak üzere aynı adı taşıyan yaklaşık yirmi şehir ve kasabadan ayırt etmek için "büyük" (Grekçe: *Antiocheia megale*, Arapça: أنطاكية الأعظم) olarak adlandırıldı.³ Suriye'deki Antakya, Seleukoslar'ın başkentiydi ve Roma döneminde Suriye ve Doğu'nun başkentiydi. O, Roma ve İskenderiye'den sonra imparatorluğun üçüncü büyük şehriydi. Bir kısmı bugün hala ayakta olan muhteşem surlar, antik kentin sahip olduğu boyutlara tanıklık etmektedir.⁴

Antakya siyasette oynadığı rolün yanı sıra Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam tarihinde de önemli bir yer edinmiştir. Yahudiler, bu topluluğu diasporada en fazla gelişen topluluklardan biri yapan ayrıcalıklardan yararlanarak ilk zamanlardan itibaren buraya yerleştiler.⁵ Başka yerlerde olduğu gibi, Yahudilik de Hıristiyanlığın yayılmasında etkiliydi; Antakya'da da böyle oldu bu şehirde İsa'nın takipçilerine ilk kez "Hıristiyanlar" denildi.⁶ Yeni din kendini ilk olarak Antakya'da Yahudilikten ayırdı. Ayrıca şehir, dünyanın diğer bölgelerindeki paganlara yapılan Hıristiyan misyonlarının başlangıç noktası oldu. Sonunda Hıristiyanlık sağlam sosyal kökler geliştirdiğinde ve kilise idari bir organ olarak örgütlendiğinde, Antakya piskoposu bir patrik rütbesine ulaştı. O, İstanbul (Constantinople), İskenderiye (Alexandria), Roma (Rome) ve Kudüs (Jerusalem) patrikleriyle eşit durumdaydı.

Antakya 17/638 civarında Araplar tarafından fethedildi⁷ ve sonunda el-avâsım adlı sınır askerî teşkilatının karargâhı Müslüman bir şehir oldu. Bilinmeyen bir tarihte,

özdeşleştirirken yanılıyor, Elçilerin İşleri 1:27-30); Georges Vajda, "Habîb al-Nadjdjâr", *Encyclopaedia of Islam (New Edition)* (Leiden: Brill, 1986), 3/12; Maurice Gaudesroy-Demombynes, *La Syrie à l'époque des Mamelouks d'après les auteurs Arabes* (Paris: Geuthner, 1923), 93-4. Bu sayfadaki 3 numaralı dipnotta tefsirin temel eserlerinden kısa alıntılar bulunmaktadır.

*** Yazarın makaleyi yayımladığı 2000 yılı itibarıyla konu hakkında oldukça az araştırma yapılmış olduğu doğrudur. Bununla birlikte günümüzde Habîb en-Neccâr hakkında yapılan çalışmalar hem sayı hem de içerik açısından önemli bir noktaya ulaşmıştır. bk. Ahmet S. Sıcak, "Kur'ân Yorum Geleneğinde Habîb en-Neccâr: Bir Literatür İncelemesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/40 (2017): 445-460; *Tefsirde Spekülatif Yorum Ashâbü'l-Karye Örneği* (Ankara: Araştırma Yay. 2021), 17-25. Busse'nin burada kullandığı "mesel" ifadesi Kur'ân lafızlarıyla uyumlu olsa da zamanla bir tefsir ilmi ıstılahı haline gelen içeriğiyle anlatının gerçeklik değerine imasından ötürü âlimler bu anlatının mesel değil meselleşmiş bir kıssa olduğunu ifade etmişlerdir. Kur'ân'ın bu kullanımıyla tarihte yaşanmış gerçek bir olay veya olaylar hakkındaki anlatı, tüm asırlardaki kahramanlarını kapsayacak ve güncelliğini hiç yitirmeyecek bir hale evrilmiştir. Sıcak, *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 133-134, 204-208; Kıssaların tarihsel gerçekliği hakkında bk. Murat Oral, "Kur'ân Kıssalarının Gerçekliği Üzerine", *Selçuk 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, (Konya: Academy Global, 2022), 411-423. (ç.n.)

* Bugün, Türkiye'deki Isparta ilinin Yalvaç ilçesi sınırları içerisinde (ç.n.)

³ "Antiocheia", *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, ed. August Friedrich Pauly- Georg Wissowa (Stuttgart: J. B. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung, 1894), Gisnaesamtregister 1.

⁴ Harita için bk. H. Cancik,– H. Schneider (eds.), *Der neue Pauly, Enzyklopädie der Antike* (Stuttgart and Weimar: J.B. Metzler, 1996), 1/763; Jacques Weulersse, "Antioche Essai de Géographie Urbaine", *Bulletin D'études Orientales* 4 (1934), 39; Glanville Downey, *A History of Antioch In Syria*, III, no. 11.

⁵ Samuel Krauss, "Antioche", *Revue Des Études Juives* 45 (1902), birçok yerde.

⁶ Elç.11:26.

⁷ Fred M. Donner, *The Early Islamic Conquests* (New Jersey: Princeton Press, 1981), 112, 132, 149-150.

belki çok erken dönemlerde,* kimliği belirsiz bir Hıristiyan azizi olan Habîb en-Neccâr Müslümanlaştırıldı. Habîb en-Neccâr Mescidi adlı cami, İslam öncesi bir yerleşim yeri olan antik Antakya'nın ana caddesi üzerinde yer almaktadır. Doğu Kapısı'ndan güneybatıdaki Daphne Kapısı'na kadar şehri kesen her iki tarafta çift kemerli bu cadde, üç kilometre uzunluğundaydı. Halep'ten Lazkiye'ye giden modern yolun da takip ettiği söz konusu caddenin izleri halen görülebilmektedir.⁸ Eserini 4./10. yüzyılın ortalarında kaleme alan Mutahhar el-Makdisî'ye (ö. 355/966'dan sonra) göre Habîb en-Neccâr'ın mezarı Antakya pazarındaydı: "Antakya'ya gelen her kişi, çarşının ortasında onun mezarını görebilir. Müslümanların kiblesine yönelmiş olmayan bu mezarın Habîb en-Neccâr'ın mezarı olduğuna inanılır."⁹ Mutahhar'ın bahsettiği çarşının Antakya'nın ana caddesi ile aynı olduğuna şüphe yoktur. Yerel bir anlatıya göre; cami, Hıristiyan ve Müslüman yazarlar tarafından çokça övülen Antakya katedrali olan "Büyük Kilise"nin yerini kaplamaktadır.^{10**} Antakyalı bir hekim olup, Kahire'ye yerleşerek 1008/1599-1600'de Mekke'de vefat eden Dâvûd b. Ömer el-Antâkî'nin otobiyografisinden Habîb en-Neccâr'ın mezarı hakkında bazı bilgiler edinmekteyiz. Zengin bir toprak sahibi olan babası, Habîb en-Neccâr*** köyünün (الْقَرْيَة) reisiydi. Hacıların konaklaması için, mâbedin yanında fakirler ve sâlihler (المُجَاوِرُونَ/مُجَاوِرُونَ) için odaları olan bir imarethane (ribât/رِبَات) yaptırdı. Dâvûd, çocukluğunun büyük bir kısmını bu ribâtın avlusunda geçirmiş, tahsilini orada yapmış ve Farsçayı Muhammed Şerif adlı İranlı (أَعْجَمِي) bir hacıdan öğrenmiştir.¹¹

Weulersse'nin (1905-1946) 19. yüzyılın otuzlu yıllarında gördüğü şekliyle modern Antakya'da Habîb köyü (الْقَرْيَة) adı artık yoktur.¹² Habîb en-Neccâr camiinin bitişiğindeki mahalleye Darbûs denir ve şimdi orada Türkler yaşamaktadır. Darbûs belki Habîb köyü ile aynıdır. Her durumda, karye cins ismi,**** küçük, ayrı kentsel birimlerin yan yana gelmesiyle Antakya'nın karakteristiğidir.¹³

* Sosyal gerçeklik açısından bu tarihin, Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) isnâd edilen bir rivâyet dolayısıyla H.1. asırla ifade edilebileceğine dair bulgular için bk. Sıcak, *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 191-2.(ç.n.)

⁸ Harita için bk. Cancik– Schneider (eds.), *Der neue Pauly*, 1/763; Weulersse, "Antioche Essai de Géographie Urbaine", 39; Downey, *A History Of Antioch In Syria*, III, no. 11.

⁹ al-Mutahhar b. Tâhir al-Maqdisî, *Kitâb al-bad' wa al-târîkh*, ed. Clément Huart (Paris: Ernest Leroux, 1903) 3/130-131.

¹⁰ Guy Le Strange, *Palestine under the Moslems, A Description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500* (London: Committee of the Palestine Exploration Fund, 1890), 367-377.

** Bu bilginin kilisenin (Mar Cassianus) günümüzdeki Habîb-i Neccâr Camii yakınlarında değil de Antakya'da Ulu camii mntıkasında bulunmasından ayrıca Busse'nin verdiği kaynağa bakıldığında bu kilise hakkındaki aktarılan zayıf bilgilerden ve Habîb-i Neccâr Camii ile irtibatının kaynağa belirtilmemesinden dolayı şüpheli olduğu söylenebilir. bk. Sıcak, *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 195.(ç.n.)

*** Müellif ilgili eserdeki "قَرْيَة سَيْدِي حَيْبِ النَّجَار" şeklindeki ibareyi köyün adı zannederek "Sîdî Habîb al-Najjâr" şeklinde translitere etmektedir. Oysaki "efendim Habîb en-Neccâr'ın köyü" anlamındaki ibarede "سَيْدِي" lafzı hem köyün ismini değil Antâkî'nin hürmetini belirtmektedir. Okunuş itibarıyla "Sîdî" değil "sayyidî" şeklinde latinize edilmelidir. Bu sebeple tercümede "Sîdî" ifadesine yer verilmemiştir.(ç.n.)

¹¹ M. Emîn el-Muhîbbî, *Hulâsatü'l-eser* (Kahire: Matba'atü Bûlâg, 1868), 2/141-149.

¹² Weulersse, "Antioche Essai de Géographie Urbaine", 45.

**** Busse'nin bu bölümde Dâvûd b. Ömer el-Antâkî'nin (ö. 1008/1599) aktardığı *karye* kelimesiyle Yasîn Sûresi 13. âyette geçen *karye* lafzı arasında bir irtibat kurmaya çalıştığı gözlenir. Oysaki Kur'ân kelimeleri bağlamında *karye* ve *medîne* kelimeleri fiziksel açıdan aynı yerleşkeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Câhiliye şiirinde köy anlamıyla değil genel yerleşim birimini ifade için istimal edilen

Jean Lassus (1903-1990), Antakya sakinlerinden duyduklarına dayanarak, Habîb en-Neccâr'ın "İslam'ın en büyük velilerinden biri" olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴ Onun Antakya'daki türbesinin ziyaret edildiğine ilk kez 569/1173 yılında Suriye'ye giden Ebî Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsilî (ö. 611/1215) tarafından değinilmektedir.¹⁵ J. Lassus'a göre türbe, adı geçen camidedir. Ancak geçen yüzyılın sonlarında Antakya'yı ziyaret eden M. Hartmann, Habîb en-Neccâr'ın mezarının aynısı olması gereken ziyaretgâhını, Cebelü Habîb en-Neccâr olarak da adlandırılan şehrin doğusundaki Silpius Dağı'nın yamacının yukarı yarısında Bâb el-Hadîd'in üst tarafında gördü. Bütün gece orada bir ışık yanıyordu ve her zaman bir görevli vardı. Ziyaretgâh; Müslümanlar, Nusayriiler ve daha düşük bir sosyal statüye sahip Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilmekte ve ziyaretçiler tarafından büyük saygı görmekteydi.¹⁶

1. Petrus'un Apokrif Elçilerin İşleri'nde Antakya'nın Dönüşümü

Havarilerin Antakya'daki faaliyetlerine ilişkin Hıristiyan geleneğinin izleri Kur'ân'ın 36. sûresi olan Yâsîn Sûresinin 13-19. âyetlerine dair tefsirlerde korunmuştur. Bu tefsirlerin kaynağıysa çeşitli versiyonlarda Süryanice olarak aktarılan Petrus'un apokrif eylemleridir.¹⁷

Sarugialı Jacob,¹⁸ Petrus'un apokrif eylemlerine dayanan bir vaazda Hıristiyanlığın Antakya'ya girişini ele aldı. Anlatı aşağıdaki gibidir: Petrus (بطرس) ve

karye kelimesi literatürde 18. yüzyıldan itibaren gözleneceği üzere *şehri oluşturan daha küçük birimler/köy* mânasıyla anlam daralmasına maruz kalmıştır. Bu sebeple Dâvûd b. Ömer el-Antâkî'nin yaşadığı dönemde bir köyü ifade etmek için kullanılan *karye* kelimesiyle Kur'ân'da geçen ve küçük veya büyük yerleşim biriminden öte, içinde yaşayanların tek bir düşünce üzere sabit fikirli olduklarını ifade eden *karye* lafzının farklı medlulleri olduğu söylenmelidir. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs* (Kuveyt: y.y., 1976), 39/290; The Doha Historical Dictionary of Arabic (Doha) "Dictionary" (Erişim 21 Ekim 2023); Sıcak, "Kur'ân'da Tasrîf Olgusu ve Kur'ân Kıssalarında Karye/Medîne Kelimelerinin Tasrîfi", *Şarkiyat Dergisi* 11/2 (2019), 747-756; *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 161. (ç.n.)

¹³ Weulersse, "Antioche Essai de Géographie Urbaine", 38.

¹⁴ Jean Lassus, "Sondage près de la Mosquée Habib en Najjar", *Antioch-on-the-Orontes*, George Wicker Elderkin (Princeton University Press, 1934), 1/93.

¹⁵ Alî b. Abî Bakr al-Harawî, *Guide des lieux de pèlerinage*, traduction annotée par Janine Sourdel-Thomine (Damas: Institut Français de Damas, 1957), 6 (met.), 13 (çev.)

¹⁶ Martin Hartmann, *Das Liwa Haleb (Aleppo) und ein Teil des Liwa Dschebel Bereket* (Berlin: W. Pormetter, 1894), 29. Antik Antakya ile daha çok ilgilenen Richard Pococke (1737-1740), ne camiden ne de türbeden söz etmektedir. Benzer bir yaklaşım için bk. Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern* (Hamburg: y.y., 1837) 3/15-17; Henri Lammens, "Promenades dans l'Amanus et dans la région d'Antioche", *Missions Belges de la Compagnie de Jésus* (Bruxelles: s.n., 1905-1906). Streck'e göre, mezar kaledeydi ve kasabanın doğusundaki Silpius Dağı, azizin adını taşımaktadır. M. Streck, -Hamilton Alexander Roskeen Gibb, "Antâkiya", *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill, 1913-1936), 1/377a, 2/197b. Vajda'ya göre "Türbe Antakya'daki Silpius Dağı'nın altındadır." Vajda, "Habîb al-Nadîdjâr", 3/12. Hartmann'ın bahsettiği ziyaretgâh belki de Habîb'in yaşadığı mağaradır. bk. Abdurrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, th. Emîn Kal'acî (Beirut: Dâru'l-ma'rife, t.y.), 2/114; İbn Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân* (Beirut: y.y., 1992) 10/434 (No. 29097) ve daha birçok tefsir müellifi.

¹⁷ Michel van Esbroeck, "La légende des apôtres Pierre, Jean et Paul à Antioche", *Oriens Christianus* 78 (1994), 64-68.

¹⁸ Sarugialı Jacob, MS 451 civarında doğdu ve MS 521'de Sarugia (modern Türkçe'de Suroç - Edessa/Urfa'nın güneybatısında yer alan-) piskoposu olarak öldü. Süryani edebiyatında seçkin bir ilahiyatçı ve üretken bir yazardı. Onun hakkında ayrıntılı bilgi için bk. "Jakobus von Sarug", *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, ed. S. Döpp – W. Geerlings (Freiburg: Basel and Wien, 1998), 329-330.

Yuhanna (يُوحَنَّا), şehrin halkına İncil'i öğretmek için Antakya'ya gönderildiler. İki de uyurken melekler onları Yeruşalim'deki Sion (Zion) Dağı'ndan Antakya yakınlarındaki bir vadiye getirdiler. Şehre girdiler ve İncil'i vaaz ettiler, ancak dikkate alınmadılar. Pagan yüksek rahip Aetius onların kırbaçlanmasını emretti ve aşağılamanın bir göstergesi olarak Petrus'un kafası tıraş edildi. Sonunda Pavlus (يُولُس) onlara yardım etmek için gönderildi. Onlarla en iyi misyonerlik yöntemini tartıştı.¹⁹ Niyetinin putperestlere kendilerini yeni inançtan korumanın en iyi yolunu göstermek olduğunu iddia ederek kendini onlara sevdirdi. Peter'i kör bir kişiyi iyileştirmeye teşvik ettiği bir tartışma başlattı. Pavlus başka bir körü iyileştirdi ve Petrus Antakya prensi Cassian'ın ölü oğlunu diriltti. Pavlus daha sonra sır olarak sakladığı Mesih'e olan inancını açıkladı. Cassian ve Antakya'nın tüm sakinleri Hıristiyan oldular. Cassian, sarayını Peter'in emrine verdi ve saray bir kiliseye dönüştürüldü. Petrus'un vaftiz suyuyla gerçekleştirdiği bir mucize sayesinde, Aetius bu kilisede din değiştirmiş ve vaftiz edilmiştir.²⁰

Bu anlatı, biraz farklı versiyonlarla Hıristiyan literatüründe geniş çapta yayıldı. Arapça versiyonu, Sina Dağı'ndaki St. Catharine Manastırı'nda korunan MS 13. yüzyıla ait bir Hıristiyan el yazmasında yer almaktadır.²¹ Bu nüshada Habîb en-Neccâr'dan bahsedilmemektedir ayrıca Sarugialı Jacob tarafından alıntılanan Süryanice versiyonunda anlatılanın aksine, sadece birkaç kişi din değiştirmiştir. İnkâr edenler ilahi bir azaba uğradılar: “إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ كَالرَّمَادِ / Sadece korkunç bir ses oldu. -kül gibi- Bir anda sönüp gittiler.” Bu açıklayıcı ekleme (كَالرَّمَادِ/kül gibi) hariç tutulursa Kur'ân'ın kelimesi kelimesine bir alıntısıdır.²²

Petrus'un işlerine dair apokrif anlatılar özgün bir şekilde Latin edebiyatına girmiştir. Dominik keşişi ve Genua başpiskoposu olan Jacobus de Voragine (ö. 1298), onu ünlü ve yaygın *Legenda aurea*'sına²³ dahil etti. Elinde *Elçilerin İşleri*'nin Latince tercümesi olduğu açıktı. Bu, Jacob of Sarugia'nın kullandığından farklı bir versiyon olmalı çünkü Antakya'nın tüm nüfusu ile birlikte din değiştiren Antakya prensine Theophilus denir. Habîb en-Neccâr'dan bu versiyonda da bahsedilmemektedir, ancak Habîb adının Theophilus adıyla bir yakınlığı olduğunu belirtmek gerekir. Jacobus de Voragine

¹⁹ Lafız ve gâî mana ilişkisine bakıldığında Kur'ân'ın iltifât, hazf, takdîm-te'hîr vb. dil argümanlarını kullandığı yerlerde mesajını daha belirgin ifade ettiği görülmektedir. Üçüncü gelen kişinin tebliğ metodu üzerine yaptığı değerlendirmelerin öneminden olsa gerek Kur'ân'da “Biz de *ikisini* bir üçüncü ile desteklemiştik/فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ” değil de “Biz de bir üçüncü ile desteklemiştik/فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ” denilerek normal anlatımdan ayrılarak hazf yoluyla okuyucunun dikkatini bu noktaya toplamasını ister. bk. Sıcak, *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 126-8.

²⁰ Joseph Simon Assemanus, *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* (Romae: y.y., 1751-53), 1/332.

²¹ Aziz Suryal Atiya, *The Arabic manuscripts of Mount Sinai* (Baltimore: y.y., 1955), 16 no:476. Metin Esbroeck tarafından yapılan bir çeviri ile yayımlandı; Esbroeck, “La légende des apôtres Pierre, Jean et Paul à Antioche”, 64-8.

²² Yasin 36/29.

²³ Jacobus de Voragine, “Chapter XLIV”, *Legenda aurea vulgo Historia lombardica dicta, ad optimum, librorum fidem recensuit*, th. Graesse: Lipsiae (1850), 179-180. Antakya hükümdarına (princeps civitatis) burada “Theophilus” denir.

tarafından sunulan Latince metin büyük olasılıkla Yunanca'dan gelmiştir.²⁴ Çünkü Yunanca'da Peter'in işlerine dair apokrif anlatılar bulunmaktadır. Ancak Jacob of Sarugia ve Jacobus de Voragine tarafından kullanılan metin henüz keşfedilmemiştir.²⁵

2. Hadisenin Müslüman Versiyonu

Arap literatüründe Petrus'un İşleri'nin izleri ilk olarak San'ânî'nin (ö. 211/826-27) Yâsîn Sûresinin 13-29. âyetleri tefsirinde ortaya çıkar: "Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)²⁶ tarikiyle* Katâde'den²⁷ (ö. 117/735),²⁸ "إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ/Hani biz onlara iki elçi göndermiştik": Duyduğuma göre Meryem oğlu İsa, havarilerinden iki tanesini (الْحَوَارِيُّونَ) Antakya ahalisine göndermiş, onların ardından bir başkasını da göndermiş."²⁹

Üç havarinin akıbetinin daha ayrıntılı bir açıklaması el-Kummî'nin (ö. 329/941) Yâsîn Sûresinin 13-29. âyetleri tefsirinde bulunabilir. Hikâyenin içeriği şu şekilde özetlenebilir: Tanrı bir şehrin sakinlerine iki elçi gönderdi. Mesajlarını ilettikten sonra ikisi de putperestlerin tapınağına "بَيْتُ الْأَصْنَامِ" hapsedildi.³⁰ Tanrı onlara yardım etmesi için üçüncü birini gönderdi. O, kralın saygısını kazanmak için müşrik gibi davranarak kralın yanına gitti. Hapsedilmiş elçilerle birlikte tapınakta bir yıl geçirdi ve onlarla putperestleri gerçek inanca dönüştürmenin en iyi yöntemini tartıştı. Sonra kralın huzurunda halka açık bir tartışma başlattı. İki havariyi sorgulayarak onlara mesajlarını telaffuz etme fırsatı verdi. Meşruiyetlerini kanıtlamaları istendiğinde, onlar hem kör hem de topal bir kişiyi iyileştirdi ve kendisi de aynı mucizeleri gerçekleştirdi. Sonunda iki havari, kralın ölü oğlunu diriltti. Mezarından çıkan genç adam, öbür dünyada gördüklerini şöyle aktardı: İki adam, ona şefaet etmek için Allah'a secde etmişlerdi; böylece dirildi. İki adamı görüp görmediği sorulduğunda, iki havariyi işaret etti. Bunu duyan ve gören üçüncü adam, o ana kadar gizlediği tek Tanrı'ya olan inancını itiraf etti sonra kral ve tüm halk gerçek inanca döndü.³¹

Olaya karışan dördüncü kişi olan Habîb en-Neccâr'dan hiç bahsedilmediğini ve başlangıçta zikri geçen iki havarinin hapsedilmesi dışında, zulüm ve şehitlikten söz

²⁴ 1277'de yedi manastıra sahip bir Yunan Dominik keşiş eyaleti vardı. Moerbeke'li William'ın, Aristoteles'in *De Animalibus* çevirisini 1259'da bitirdiğini belirtmek gerekir. *Legenda aurea*'nın başlıca kaynakları Trient Ortodoks Patriği Bartholomy ve Mailly Ortodoks Patriği Jean'dır. bk. Barbara Fleith, *Studien zur Überlieferungsgeschichte der lateinischen Legenda aurea*, Bruxelles (Subsidia Hagiographica, no. 72), 24.

²⁵ Hennecke-Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung* 4. Auflage, ed. W. Schneemelcher, II. Bd. (Tübingen, 1971), 177 vd.

²⁶ Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö. 152/769). Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Leiden: y.y.,1967), 1/290-291.

* Ma'mer, Abdürrezzâk'ın; Katâde ise Ma'mer'in hocasıdır. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 6/471, 472. (ç.n.)

²⁷ San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, 3/78.

²⁸ Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme (ö. 118/736). Sezgin, *GAS*, 1/31.

²⁹ San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, 2. Cilt; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/431 no. 29082 (Yâsîn 36/13-29).

³⁰ Burada, artık var olmayan Daphne'deki ünlü Apollon tapınağına bir gönderme bulunmaktadır. Bunun yerine, antik Antakya'nın doğu duvarındaki etkileyici Bâb al-Hadîd, tapınakla özdeşleştirilmiştir. Sina yazmasında korunan Petrus'un İşleri'nin Arapça metninde Bâb el-Hadîd'in hapishane olduğu söylenmektedir; Esbroeck, "La légende des apôtres Pierre, Jean et Paul à Antioche", 64-68.

³¹ al-Qummî, *Tafsîr* (Tehrân: y.y., 1895), 549-550; ayrıca diğer bir Şii yazar için bk. Tabersî, *Meccma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1995), 8/269.

edilmediğini belirtmek gerekir. Kral ve tüm insanlar tek Tanrı inancına geçtiği için hikâye mutlu bir şekilde biter. Havarilerin isimlerinden de bahsedilmez. Bunun dışında hikâye, birçok ayrıntı verilmesine rağmen, Petrus'un İşleri'nde anlatılanla neredeyse aynıdır. Bu nedenle, ikincisi ile ilişkisi inkâr edilemez.

Habîb en-Neccâr, resme ilk defa Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) Furkân Sûresinin 38. âyetinin tefsirinde dahil olur. Ancak ismi zikredilmez. Mukâtil ona Yâsîn adamı “صَاحِبُ يَسْ” der.³² Birtakım sûrelerin başındaki gizemli harflerden olan Yâsîn Sûresi birinci âyetteki “يس”, burada Antakya hükümdarının adı olarak anlaşılmıştır.³³ Neccâr sıfatı olmadan Habîb ismi ilk defa San'ânî'nin tefsirinde yer alan ve yine Katâde'den nakledilen bir başka rivayette geçmektedir: “ وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى/Şehrin en uzak ucundan bir adam alelacele geldi”³⁴: Bir mağarada Tanrı'ya ibadet eden bir adam olduğunu duydum. Adı Habîb'ti. Havarilerin geldiği ve İsa tarafından Antakya'ya gönderildikleri kendisine haber verildiğinde, onlara şöyle sordu: “Bir ücret mi istiyorsunuz?” Onlar bunu reddetti. Sonra kavmine (yani Antakya ahalisine) dedi ki: “Karşılık istemeyen elçilere itaat edin!”³⁵

Daha ayrıntılı bir başka kıssa da Sa'lebî (ö. 427/1035) tarafından anlatılmaktadır: İki havari, Antakya'nın kenar mahallelerine vardıklarında yaşlı bir adam olan Habîb en-Neccâr ile karşılaştılar. Habîb ilâhî görevlerini ispat etmelerini isteyince, uzun yıllardır hasta olan oğlunu iyileştirdiler. Gösterdikleri mucizeyi duyan kralın huzuruna çağrıldılar ve kimliklerini açıkladılar. İsa'nın onları “işiten ve gören, sizi ve putlarınızı yaratan” Tanrı'nın mesajını getirmek için gönderdiğini söylediler.

Bu noktada, Kitap Ehli'nin yazıları konusunda ünlü uzman olan Vehb b. Münebbih'den³⁶ nakille yeni bir kıssa başlar: Mesajlarını ilettikten sonra, iki havari hapsedildi ve kırbaçlandı, her birine yüz kırbaç vuruldu. Sonra On İki Havarinin başı olan Simon geldi. İlk gelen iki havari tarafından yalnızca bir kör kişinin iyileştirildiği ve ölümden yalnızca bir kişinin diriltildiği istisnası dışında hikâyenin geri kalanı Ali el-Kummî'nin anlattığından pek farklı değildir. Üçüncü elçinin faaliyetleri, insanları İslam'a davet etmekle sınırlıydı. Kral ve sakinlerin bir kısmı din değiştirirken, diğerleri değiştirmediler.³⁷

³² Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil*, (Kâhire: y.y., 1979), 3/235.

³³ Yasin, İlyâs isminin kısaltması olabilir. bk. Werner Schmucker, “Coranica, Siglen, Sureanfänge und Anderes”, *Orientierungen, Zeitschrift für Kultur Asiens* 2, (1995), 124.

³⁴ Yasin 36/20.

³⁵ San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, 2. Cilt; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/431 no. 29082; (Yasin 36/13-29).

³⁶ Yaklaşık 114/728'de vefat etti. George E. Houry, *Wahb b. Munabbih* (Wiesbaden: y.y., 1972), 1/198. Houry, Vehb tarafından nakledilen Ashâbü'l-Karye (Yasin 36/13-29) ile ilgili hikayelerin bir listesini verir, Houry, *Wahb b. Munabbih*, 245, no. 36.

³⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Millî Saray, Ahmet III 76/1-4), Yasin 36/13-29, sayfalandırma yok; a.m.f., *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis* (Beyrut: t.y), 363-364; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil fî tefsîri'l-Kur'ân* (Multân: y.y., 1983), 4/7-8; Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmiği't-tenzil* (Beyrut: t.y.), 3/317; Kâfirler helak oldu, Habîb en-Neccâr hakkında hiçbir şey söylenmedi; Taberî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/266-70; er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: y.y., 1990), 26/45; Ibn al-Athîr, *al-Kâmil fîl-târîkh*, (Bairût: s.n., 1965), 1/364-366; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1988), 15/12-15: üç havari öldürüldü, başka bir versiyona göre Habîb öldürüldü; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît fî t-efsîr* (Beyrut: y.y., 1993), 7/313-15; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (b.y.: Dâru Tayyibe, 1999),

Hikâye bu noktada sona eriyor gibi görünüyor. Habîb en-Neccâr'ın şehadetine ve şehre verilen ilahî cezaya dair farklı bir haber de Sa'lebî'de, Vehb b. Münebbih'den ve Kâ'b el-Ahbâr'dan (ö. 32/652-53)³⁸ nakledilen başka bir hikâyede yer almıştır: Kral ve halk, havarilerin mesajını reddetti ve onları öldürmeye karar verdi. Habîb en-Neccâr koşarak geldi, onları havarilere itaat etmeye çağırdı ve öldürüldü. İlahî cezanın gelmesi uzun sürmedi: Tanrı, Cebrail'e bir çığlık atmasını emretti, bunun üzerine hepsi öldü. Bununla birlikte, üç havarinin kaderi hakkında hiçbir şey söylenmez.³⁹

3. Müslümanlar Tarafından Aktarıldığı Şekliyle Habîb en-Neccâr'ın Hikâyesindeki Yahudi ve Hıristiyan Unsurlar⁴⁰

Antakya ile ilgili açıkça Yahudi geleneklerine ait unsurlar, Müslümanların Habîb en-Neccâr efsanesine kendi girme yollarını buldular. Bu şehir, Hıristiyanlık tarihinde olduğu gibi Yahudilik tarihinde de önemli bir rol oynamıştır. Ancak her iki toplumun da bu şehre karşı tutumları farklıydı. Yahudiler için Antakya, mabede saygısızlık eden ve Yahudilere baskı yapan IV. Antiochus Epiphanes'in şehriydi; Makkabiler isyanının arkasındaki sebep buydu. Müslüman yazarlar şehrin kurucusunun babası Antiochus'un adını alan Antiochus b. Antiochus olduğunu iddia ederler (Seleukos değil). Onlar bu bilgilerini büyük ihtimalle Yahudi haber kaynaklarına dayandırdılar.⁴¹ Antakya kralının Firavun olarak adlandırılmasında da aynı fenomenle karşı karşıyayız.⁴² Kudüs MS 63'te Pompejus tarafından fethedildiğinde, Yahudiler Antakya'nın güney banliyösü Defne'ye

3/159-161; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr* (Beirut: y.y., 1990), 5/489-492; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beirut: t.y.), 4/362-366; Ahmed Tu'aylib, *Fethu'r-Rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân*, (Kâhire: y.y., 1995), 6/2966-70.

³⁸ İslâm'a geçen ünlü Suriyeli Yahudi. Vefatı 32/652 veya 34/654, Sezgin, *GAS*, 1/304-305.

³⁹ Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 365.

⁴⁰ Tefsir geleneğinde *Ashâbü'l-karye* kıssasının Hıristiyan kaynaklarındaki unsurlarına dair birçok çalışma bulunmaktadır. Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Said Havvâ (1935-1989) ve Mevdûdî'nin (1903-1979) genelde Ahd-i Cedîd'i referans alarak Yâsîn Sûresindeki kıssanın, *Resullerin İşleri* bölümündeki anlatılarla uyummadığını belirtirler. Bu konuda İbn Âşûr'un (1879-1973) kısmen, Selman Çalışkan'ın ise oldukça ayrıntılı bir şekilde yine Ahd-i Cedîd'in *Resullerin İşleri* bölümünü kaynak olarak bazı benzerlikler tespit ettikleri görülmektedir. Busse ise yazdığı bu bölümde, Ahd-i Cedîd'in *Resullerin İşleri* bölümüne ek olarak bu konudaki kanonik İncillerin yanı sıra apokrif İncillere, kilise tarihine dair yazma ve matbu birçok kaynağa ulaşması ayrıca Hıristiyan kaynaklarının dışında Yahudi kaynaklarına da başvurması dolayısıyla *Ashâbü'l-karye* kıssasının muhtemel kaynaklarına dair oldukça değerli ve özgün bilgiler aktarmaktadır. İlgili kaynaklar için bk. Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahih li-men beddele dine'l-Mesih* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1999), 2/244-255; a.mlf., *Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye Tefsîri* (İstanbul: Karınca - Polen Yay., 2017), 8/65-70; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6/573-574. Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr* (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2003), 8/4630; el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yay., ts.), 4/573; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 22/359; Muhammed S. Çalışkan, *Kur'ân'da Ashâb-ı Karye Kıssası* (İstanbul: Kitâbî, 2019), 133-150 vd.. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sıcak, "Ashâbü'l-Karye Kıssasına Dair Yorumların Spekülatifleşme Süreci ve Alternatif Yorum Arayışları", 256-262; a.mlf., *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 57-64, 116-124.

⁴¹ Krauss, "Antioche", 27. Krauss, bu bilgiyi Mezurların Midrash'ından (Midrash Tehillim) aktarmıştır.

⁴² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/431 no. 29082; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 1/262; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/11; Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 364; Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî en-nuket ve'l-'uyûn*. thk. es-Seyyid b. 'Abdilmakşûd b. 'Abdirrahîm (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), 5/10; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, 4/7, (Yâsîn 36/13-29 hakkındaki yorumlar içerisinde). Yâkût el-Hamevî'ye (ö. 626/1229) göre bu şehir, Rum b. Yakzân b. Sâm b. Nûh'un kızı Antiochia tarafından kurulmuştur. Yâqût al-Rûmî, *Mu'jam al-buldân*, ed. Heinrich Ferdinand Wüstenfeld (Leipzig: F.A. Brockhaus, 1866). 1/383.

sürgün edildi. Bu banliyö, Apollon tapınağının etrafındaki putperest kültü ve kutsal koruda kutlanan festivalle ünlüydü. Antakya Yahudi cemaatinin efsanevi tarihinde Babil sürgününün bir durağı olarak kabul edildi.⁴³ Yahudi savaşında, Antakya Yahudileri Pagan kurbanlarının sunulmasına katılmak zorunda kaldılar.⁴⁴

Hıristiyan geleneğinde Antakya, kilisenin erken tarihinde oynadığı rolle ünlüydü. Peter'in topluluğun ilk piskoposu olduğu söylenir. Başkentin ilk piskoposu olarak atanmak üzere Roma'ya gitmeden önce yedi yıl görev yaptı.⁴⁵ Başta Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaki ilişkiler dostane idi, ancak daha sonra Yahudilerle olan ilişkiler, kiliseye ait otoriteler tarafından inanç için tehdit edici olarak kabul edildi. John Chrysostom (ö. 407) Hıristiyanları Yahudileştirmeye karşı sekiz vaaz verdi, onları Yahudi bayramlarına katılmamaları ve Yahudi geleneklerini uygulamamaları konusunda uyardı.⁴⁶ Modern araştırmalar, yedi Makkabi kardeşin ve annelerinin⁴⁷ şehitliğinin Antakya'da gerçekleştiğini⁴⁸ ayrıca onlara Hıristiyan azizleri olarak saygı duyulduğunu ortaya koydu. Sonunda mezarlarıyla birlikte sinagog, bir kiliseye dönüştürüldü.⁴⁹

Antakya'ya elçileri (prophets) gönderenin Tanrı mı yoksa İsa mı olduğu tartışıldığında, durumun muğlaklığı tefsirlere de yansımıştır. On dördüncü âyetteki "أَرْسَلْنَا"⁵⁰ ifadesinin, birincisinin lehinde olduğu söylenir.⁵¹ Bir dizi yorumcu tarafından belirtildiği gibi; Antakya kralı Antiochus i. e. Antiochus IV Antipater⁵² kabul edildiğinde ve onun saltanatı sırasında Filistin Yahudileri ile Seleukoslar arasındaki çatışmanın gerçekleştiği düşünüldüğünde bu, aktarılan kıssanın Makkabiler tarihi bağlamında anlaşılması gereken bir olay olduğu anlamına gelirdi.

Bununla birlikte, genel olarak Müslüman geleneği, Habîb en-Neccâr'ın yanı sıra St. George ve Necran şehitleri gibi diğer kutsal kişilere, Hz. İsa ile Muhammed arasındaki "peygambersiz dönem" olarak tanımlanan *fetrette* bir yer verir.⁵³ Buna göre müfessirlerin çoğu, üç peygamberin İsa tarafından Antakya'ya gönderildiği ve onun talebeleri (تَلَامِيذُهُ) veya havarileri (الْحَوَارِيُّونَ) oldukları yorumunu tercih etmektedirler.⁵⁴

⁴³ Krauss, "Antioche", 30.

⁴⁴ Krauss, "Antioche", 36-37.

⁴⁵ *Missale Romanum* adlı ayin kitabında, 22 Şubat'ta kutlanan "Antakya'daki Aziz Petrus'un Kürsüsü" bayramı geçmektedir.

⁴⁶ Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completes, Series graeca* (b.y., 1857-1866), 49, 843-942.

⁴⁷ bk. Makabiler 6:18, 7:42.

⁴⁸ Krauss, "Antioche", 44.

⁴⁹ Downey, *A History Of Antioch*, 448.

⁵⁰ Yâsîn 36/14.

⁵¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, no. 29084; Kummî, Mâverdi vd.

⁵² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, no. 29084; Muḥammad b. Jarîr Ṭabarî, *Tārîkh al-rusul wa l-mulûk*, ed. M. J. de Goeje (Leiden: y.y., 1879-1898), 1/790; Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis* vd.

⁵³ Mas'ûdî, *Murûj al-dhahab*, ed. et tr. Ch. Pellat (Paris: s.n.,1965), 1/73-74, 127-128; Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 363-396.

⁵⁴ San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, 2/114; Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, no. 29084; Ṭabarî, *Tārîkh al-rusul wa l-mulûk*, 1/791; Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 364; ve Süyûtî'ye kadar diğer müfessirler; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, 5/490.

Bu görüşü, kendilerini Allah'ın gönderdiği şeklindeki Kur'ânî ifadeyle uyumlu hale getirmek için İsa'nın üç havariyi Allah'ın emriyle gönderdiği öne sürülmüştür.⁵⁵

Antakya'ya gönderilen havarilerin isimleri,* Yahudi ve Hıristiyan geleneğinin bir birleşimini temsil etmektedir. Kâ'b el-Ahbâr'dan ve Vehb b. Münebbih'den nakledilen bir rivayete göre, ilk gönderilen iki peygambere Sâdık (صادق) ve Masdûk (مصدوق), üçüncüsüne ise Şallûm (شلوم) veya Sallum (سلوم) adı verilmiştir.⁵⁶ İkinci ad, Sallum "سلوم", İbranice'dir, İncil'de ve apokrif Eski Ahit yazılarında birkaç yerde geçer, ancak Yeni Ahit'in ilgili yazılarında bulunmaz.⁵⁷ Sâdık (صادق) ve Masdûk (مصدوق), isimleri "konuşma" anlamındadır. Sâdık (صادق) Kur'ân dilinde "hakkı söyleyen"⁵⁸ veya "mümin",⁵⁹ "Allah'ı gerçekten sevenler"⁶⁰ anlamına gelir. Masdûk (مصدوق) kelimesi Kur'ân'da geçmez. Her halükârda, iki isim birlikteliği ifade eder, taşıyıcıları bir bakıma ikizdir, iki düşmüş melek olan Hârût ve Mârût ile karşılaştırılabilir.⁶¹ Tâlût/Saul (طالوت)⁶² ve Câlût/Goliath (جالوت)⁶³ aynı tarzda birbirine karşılık gelen isimler kategorisine girer. Ancak bu durumda iki figür, karakter ve inanç olarak zıttır. Bu bağlamda ilki Yahudilere misyonerlik yaparken ikincisi ise putperestlere misyonerlik yapan Petrus ve Paul'den de bahsedilebilir. Petrus'un *Elçilerinin İşleri*'nde her ikisi de birbirini tamamlayıcı olarak temsil edilir, bu da Pavlus'un Galata'daki kiliseye yazdığı mektuptan bildiklerimizle çelişir: "Cefas Antakya'ya geldiğinde, Ben (Paul) onun yüzüne karşı çıktım."⁶⁴

Diğer tefsirlerde iki havari Sâdık (صادق) ve Sadûk (صدوق), olarak adlandırılır.⁶⁵ Sadûk (صدوق) ("adil", Justus), İbranice Zadok kelimesini karşılayan Arapça bir isim

⁵⁵ Tabarî, *Târîkh al-rusul wa l-mulûk*, 1/79; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 8/263, Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/12.

* Bu konuda yazarın aktarımlarının hem kaynak çeşitliliği hem de literatüre katkı açısından çok değerli olduğunu belirtmek gerekir. *Ashâbü'l-karye* kıssasında anlatılan şahısların isimleri hakkında toplu liste için bk. Necmettin Çalışkan, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ashâbü'l-karye ve Habîb en-Neccâr", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/30 (2017), 114-115. *Ashâbü'l-karye* kıssasında anlatılan şahısların isimleri hakkında rivayetler, ayrıntılı açıklamalar, itirazlar ve değerlendirmeler için bk. Sıcak, *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 74-91, 152-156. (Ç.n.)

⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/431, no. 29084.

⁵⁷ Şalom aynı zamanda bir kadın ismidir. Mani İncili'ne göre İsa'nın bedenini meshetmeye gelen kadınlardan biri buna örnek verilebilir. bk. Hennecke-Schneemelcher, *Apokryphen*, 1/262.

⁵⁸ Yûsuf 12/82.

⁵⁹ el-Hasr 59/8.

⁶⁰ Reinhart Dozy, *Supplement aux dictionnaires arabes* (Leyde: 1881); John Penrice, "şâdiq", *A Dictionary and Glossary of the Kor-an* (London: 1873) (Reprint Beirut t.y.); Şâdiq künye gibi gözükmektedir. Ör. Abû Şâdiq, bk. Carl Brockelmann, "(İbn Abî) Şâdiq", *Geschichte der arabischen Litteratur* (Leiden, 1937-1942, 1943-49), 3/indeks bölümü; Ayrıca bk. İbn Hacer Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* Haydarâbâd: y.y., 1325 (Reprint Beyrut: t.y.), 12/130: Abû Şâdiq Müslim b. Yezid, vb.. (doğum ya da ölüm tarihi yoktur.) Şâdiq ismi bu kapsamlı hadis aktarıcıları sözlüğünde bulunmadığı gibi Sezgin'de de yer almamaktadır. bk. Sezgin, *GAS*, 1/Yazar indeksi. Hıristiyan çevrelerde özel isim olarak çok geç ortaya çıkmıştır, bk. Georg Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur* (Città del Vaticano, 1944-53), 5/indeks bölümü.

⁶¹ el-Bakara 2/102.

⁶² el-Bakara 2/247.

⁶³ el-Bakara 2/251.

⁶⁴ Galatyalılar, 2,11.

⁶⁵ Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 363; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, 4/9; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/263; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 3/161.

olabilir. İlgili metinlerde bir başrahip olan Zadok'un oğlu Sallum vardır.⁶⁶ Ancak Makkabilerin tarihinde Zadok veya Sallum adında bir figür bulunmaz.

Zadok ve Sallum isimleri Yahudi kökenli bir geleneği temsil etmektedir. Ancak kaynaklarımızda Antakya'ya gönderilen peygamberlerin öyküsünün Hıristiyan karakteri lehine daha fazla kanıt bulunmaktadır. Bu olay İsa'nın göğe yükselişinden yedi gün sonra, bu dünyaya ilk kez döndüğünde gerçekleşmiştir;⁶⁷ ikinci dönüşü Son Yargı'nın yaklaştığına dair bir işaret olacaktır. Bazı yazarlar bu öyküyü, elçilerin "hepsinin Kutsal Ruh'la dolduğu ve Ruh'un onlara konuşma yeteneği verdiği yabancı dilleri konuşmaya başladığı"⁶⁸ Pentikost öyküsüyle birleştirmiştir. Gönderildikleri şehirde konuşulan dili bilmediklerini iddia ettiklerinde, İsa onlar için dua etti ve uykuya daldılar. Uyandıklarında melekler onları Antakya'ya götürmüştü ve birbirleriyle o kentin sakinlerinin dilinde konuşuyorlardı.⁶⁹ Antakya'ya melekler tarafından götürülme olayının Petrus'un apokrif *Elçilerin İşleri'*ne dayandığına hiç şüphe yoktur.

Petrus'un İşleri'ne göre Petrus ve Yuhanna ilk gönderilen iki havaridir; üçüncüsü ise Pavlus'tur. Tebrizî'nin (ö. 548/1153) eserinde bu isimler Süryanice olarak yer almaktadır: Şem'ûn (شمعون), Yûhanna (يوحنا) ve Bûlus (بُولُص).⁷⁰ Diğer müelliflerde ise Şem'ûn (شمعون), Yûhanna (يوحنا) ve Yûnus (يُونُسُ),⁷¹ Yûhanna (يوحنا), Bûlus (بُولُص), Şem'ûn (شمعون)⁷² şeklinde geçmektedir. Aktarılan farklı isimlerden, Petrus'un İşleri'nden elde edilen bilgilerin yanı sıra, Müslümanların başka Hıristiyan kaynaklara da sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Hıristiyan meseleleri hakkında oldukça bilgili olan Mes'ûdî, isimlerle ilgili iki gelenekten alıntı yapar. Bir Hıristiyan düşünce ekolüne göre üçüncü havari Petrus'tur (Arapça'da Sem'ân/سمعان); diğerine göre Petrus (بطرس), Tûmân (تومان/Thomas) ile birlikte gönderilmiştir ve üçüncüsü Bûlus'tur (Pavlus/بُولُص).⁷³ Petrus ve Tomas, Yeni Ahit'te iki yerde havariler listesinin başında bir çift olarak görünürler.⁷⁴ Bununla birlikte, Thomas'ın Antakya'daki görevi *Elçilerin İşleri'*nde bilinmemektedir, ancak onu Suriye'nin havarisi olarak kabul eden bir Hıristiyan geleneği vardır. Mezarı Edessa'da (Urfa) gösterilmektedir.⁷⁵ Thomas'ın aksine, Petrus'un Antakya'daki varlığı kutsal

⁶⁶ 1. Tarihler, 5:38-39.

⁶⁷ Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, 7/313.

⁶⁸ Elç.2:4.

⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/12.

⁷⁰ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/263; (Yâsîn 36/13).

⁷¹ Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî en-nuket ve'l-'uyûn*, 5/10, İbn Şihâb ez-Zührî'den (ö. 124/742) nakille; 1. Ciltte ise Nakkâş'tan (ö. 351/962) rivayetle Sem'ân ve Yahyâ (üçüncü isim yoktur).

⁷² Vehb b. Münebbih'ten nakille Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, 4/9, Wahb b. Munabbih.

⁷³ Mas'ûdî, *Murûj al-dhahab*, 1/127-128; Tabarî/Bal'amî, 1/852-855 (Fransızca tercümesi 2/50-51.), Tûmân Bûlus'la beraber, üçüncüleri Sam'ân; aynı şekilde Mukâtil'den rivayetle Sa'lebî, bk. Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 363.

⁷⁴ Yuhanna 21:2; Elç.1:13.

⁷⁵ Apokrif Thomas'ın İşleri'nin (ve ona atfedilen İncil'in) Suriye kökeni için bk. Hennecke-Schneemelcher, *Apokryphen*, 2/298.

kitapta onaylanmıştır.⁷⁶ Ayrıca daha önce bahsedilen ve onun bu şehrin ilk piskoposu olduğunu iddia eden Hıristiyan geleneği de bulunmaktadır.⁷⁷

İlk iki havariden birinin ya da üçüncüsünün Yûnus (يُونُسُ)⁷⁸ olduğunun söylenmesi, Yâsin Sûresi 13. âyetteki el-karya/القَرْيَةِ'nin İncil'deki Yunus'un gönderildiği Ninova ile özdeşleştirildiği bir hikâyenin etkisiyle açıklanabilir. Yûnus Sûresi 98. âyette Yunus'un bir şehre (القَرْيَةِ) gönderilmesinden bahsedilir: "Neden Yunus'un halkı dışında iman eden tek bir kent bile yoktu?"⁷⁹

*Elçilerin İşleri'*nde bulunan raporları yansıtan kişiler ve eylemleriyle ilgili bir dizi ayrıntı vardır. Bu, havarilerin çiftler halinde hareket ettiklerini doğrular.* Onikiler'in başı olan Şem'ûn'a (شمعون) -Sem'ân (سمعان)- Yuhanna eşlik etmiştir. Her ikisi de Yeruşalim'deki Tapınağı ziyaret etmiş ve Petrus burada topal bir kişiyi iyileştirmiştir.⁸⁰ Daha sonra her ikisi de Samiriye'ye gönderildi.⁸¹ Başka bir çift de Pavlus ve Barnaba'dır. Her ikisi de putperestler arasında misyonerlik yapmak üzere Suriye'deki Antakya'ya gönderildi.⁸² Pisidya'daki Antakya'da vaaz verdiler⁸³, Yeruşalim'deki Havariler Kurulu'na katıldılar⁸⁴ ve Suriye'deki Antakya'da misyonerlik yaptılar.⁸⁵ Üçüncü bir elçi çifti Yahuda (Barsaba olarak adlandırılır) ve Silas'tı; "peygamberler" olarak adlandırıldılar⁸⁶ bunun ardından Pavlus ve Barnaba'yla birlikte Antakya'ya gönderildiler.⁸⁷ Pavlus Antakya'yı birkaç kez tek başına ziyaret etti.⁸⁸

Kur'ân'daki Yâsin Sûresi 13-29 arasındaki âyetlerin tefsirinde aktarılan, Antakya'ya gönderilen elçiler tarafından gerçekleştirilen mucizeler, kanonik *Elçilerin İşleri'*ne göre elçiler tarafından gerçekleştirilenlerle neredeyse aynıydı. Petrus Yeruşalim'de bir kötürümü ve Lydda'da bir felçliyi iyileştirmiş⁸⁹ ayrıca Yafa'da bir kadını ölümden diriltmiştir.⁹⁰ Pavlus Listra'da bir kötürümü iyileştirdi.⁹¹ Baf'ta, Roma

⁷⁶ Gal.2:11-14.

⁷⁷ Adolf von Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, 4. Verbesserte Auflage, Leipzig: 1924 (Reprint Wiesbaden, t.y.), 662.

⁷⁸ Vehbden rivayetle Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 363; İbn Şihâb ez-Zührî'den rivayetle Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi en-nuket ve'l-'uyûn*, 5/10.

⁷⁹ Tefsirde de kabul edildiği üzere İncil'in Yunus kitabında anlatıldığı gibi, Ninova sakinleri ceza yaklaştığında tövbe ettiler, bk. Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 10/526-533 (es-Sâffât 37/139-148); Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/142-146, vd.

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Selman Çalışkan, *Kur'ân'da Ashâb-ı Karye Kıssası*, 133-150. (ç.n.)

⁸⁰ Elç.3:1-8.

⁸¹ Elç.8:14.

⁸² Elç.13:1-3.

⁸³ Elç.13:9-11.

⁸⁴ Elç.15:1-22.

⁸⁵ Elç.15:35.

⁸⁶ Elç.15:32.

⁸⁷ Elç.15:22.

⁸⁸ Elç.15:25; 18:1-22.

⁸⁹ Elç.9:32-35.

⁹⁰ Elç.9:36-42.

⁹¹ Elç.14:7-9.

prokonsülünün huzurunda, sihirbaz Elymas Pavlus'un duası sayesinde kör oldu⁹² - ki bu, tam tersi olmasına rağmen, yorumlarımızda Petrus'un kör kişiyi iyileştirmesiyle karşılaştırılmalıdır.- Filipi'de Pavlus ve Silas pazar yerinde kırbaçlandılar ve hapse atıldılar.⁹³ Bununla birlikte, bizim öykülerimizle *Elçilerin İşleri*'nde anlatılanlar arasında bir bağlantı kurmak zordur; misyonerler her yerde zulüm görmüştür ve mucizeler Kur'an'da bahsedildiği gibi İsa tarafından gerçekleştirilenlerle de karşılaştırılabilir⁹⁴.

4. Ashâbü'r-Res (أَصْحَابُ الرَّسِّ)/ Kuyu Halkı

Furkan Suresi 38. âyette Âd ve Semûd kavimleriyle birlikte zikredilen "kuyu halkı", kendilerine gönderilen peygamberi yalanlayan kavimler olarak konumuz açısından özel bir öneme sahiptir. Tefsirde genellikle res'in bu bağlamda kuyu anlamına geldiği, kuyunun Antakya'da bulunduğu ve Antakya halkının Habîb en-Neccâr'ı kuyuya atarak öldürdüğü kabul edilmiştir. Buna göre, Antakya'da kuyu ve su kanalları eksik olmadığı ve bir kuyuya sahip oldukları ya da bir kuyu etrafında yaşadıkları için değil, peygamberlerini öldürmek maksadıyla bir kuyuyu kullandıkları için onlara "kuyu halkı" denmiştir. Diğer insanlara ise "kuyu halkı" denmesinin nedeni, etrafında yaşadıkları kuyunun çökmesi, sakinlerinin ve evlerinin yerin dibine batmasıydı.⁹⁵ Bu durumda res, tuğla veya taştan inşa edilmemiş bir şaftı olan kuyu olarak tanımlanmıştır.⁹⁶ Bazı yazarlara göre res bir çukuru ifade etmektedir. Ermenistan'daki Aras Nehrinin adı olarak da anlaşılmıştır.

Furkan Suresi 38. âyetteki Ashâbü'r-Res'i (أَصْحَابُ الرَّسِّ) yorumlayan Sa'lebî, Antakya ile ilgili bir dizi hikâyeye yer vermiştir:

1. Ashâbü'r-Res bedeviler, çadırda yaşayanlar ve çobanlardı. Onlara birbiri ardına iki peygamber gönderildi, ama onlar ikisini de öldürdüler. İkinci peygamberin bir yardımcısı (velî/وَلِيٌّ) vardı, efendisinin görevini sürdürdü ve onları uyardı, sonunda üstünlüğü ele geçirdi. İnsanlar denizde yaşayan bir tanrıya tapıyorlardı ki bu, hikâyenin başlangıcıyla çelişmektedir; çünkü mezkûr durum, deniz kıyısında bulunan veya denizden uzak olmayan bir yeri ima etmektedir. Bu da hikâyede işaret edilen noktada bir kırılma olduğu anlamına gelmektedir. Balık tanrısı, sembolleri balık ve yunus olan denizin hükümdarı Poseidon olabilir. Dört balığın üzerinde karaya çıkmıştır. Uzun bir boynu ve başında bir tacı olduğu tasvir edilmiştir. Yardımcısının öngördüğü gibi, tanrı ona Tanrı adına verdiği emirlere itaat etti. Ancak halk ona tapınmaktan vazgeçmeye hazır değildi, bu yüzden Tanrı onları hayvanları, altın, gümüş ve değerli kaplarıyla birlikte denize atarak cezalandırdı. Yardımcı denize girdi, zenginlikleri topladı ve onları takipçileri arasında paylaştırdı.⁹⁷

⁹² Elç.13:9-11.

⁹³ Elç.16:19-24.

⁹⁴ Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110.

⁹⁵ Vehb'den rivayetle Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, 3/369; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 7/296; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 24/72; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 13/23; Ebû Saîd Nasîrüddîn Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil* (Beyrut: y.y., 1988), 2/141; Mahallî-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, ed. Hâlid el- Hîmşî el-Cûcâ (Dimaşk: t.y.), 480.

⁹⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-ğâmûs*; 12/121: (بئر لم تُطوى).

⁹⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*, 74a; a.mlf., *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 132.

2. Ashâbü'r-Res'in bir başka hikâyesi: Azerbaycan ile Ermenistan arasında akan el-Res adlı bir nehrin yanında yaşıyorlardı. Bunun Hazar Denizi'ne dökülen Kura Nehrinin bir kolu olan Aras Nehri (modern Araks) olduğuna şüphe yoktur. Ancak Sa'lebî'nin tasviri, fantastik unsurlardan yoksun olmasa da, Antakya'nın üzerinde bulunduğu Asi Nehrine, Araplardaki kullanımına "النهر العاصي" (asi nehir veya النهرالمقلوب/ters akan nehir) uymaktadır. Adını, bölgedeki diğer nehirlerle aykırı olan yatağından alır. Önce kuzey yönünde akar, daha sonra yönünü güneye çevirir ve batıya doğru bir başka yön değişikliğinden sonra Akdeniz'e dökülür. Sa'lebî'nin anlattığı gibi: "Nehir Ashâbü'r-Res'in topraklarını terk ettiğinde durdu, bir kavis çizerek aktı ve onlara geri döndü." Hikâyenin aktarımı sırasında el-Res'in Aras Nehrinin adı olarak alındığı açıktır.

Ashâbü'r-Res bakirelere tapıyorlardı; içlerinden biri otuz yaşına geldiğinde onu öldürüyorlar ve yerine daha genç birini getiriyorlardı. Onlara bir yardımcı (velî/وَلِيٌّ) ile birlikte bir peygamber gönderildi, ancak onlar mesajı reddettiler ve cezalandırıldılar. Sadece birkaçı yeni inanca geçtiği için hayatta kaldı. Bir süreliğine gelişip zenginleştiler; ancak bir sonraki nesil günaha döndü ve bir veba salgını tarafından yok edildi. Evleri yüz yıl boyunca ıssız kaldı. Diğer insanlar oraya yerleşti ancak onlar da erkek ve kadın eşcinselliği gibi ahlaksız faaliyetlerde bulunarak günaha girdiler. Güneş doğarken bir çılgılık (صَيْحَةٌ) ile onlara ilahî ceza verildi. Hiç kimse sağ kalmadı ve yaşadıkları yerler yok edildi.⁹⁸

Hikâye, Antakya şehrinin İslam öncesi ve İslam tarihindeki iniş çıkışlarını yansıtmaktadır. MS 3. yüzyılda geçici olarak Pers egemenliği altına girmiş; zaman içinde bir dizi depremle yıkılmış, ancak 6. yüzyılda Persler tarafından bir kez daha fethedilmiştir. Jüstinyen döneminde daha küçük ölçekte yeniden inşa edilmiş ve İslamî yönetim altında eski boyutunun bir kısmına indirgenmiştir. Baibars tarafından 1268 yılında tamamen yok edilmiştir. Antik kent, sel kapısı olarak kullanılan Bâb el-Hadîd'in (باب الحديد) artık işlev görmemesi üzerine doğu tepelerinden akan 10 metrelik bir kum ve çakıl tabakasının altında kalmıştır. Belki de bir numaralı hikâyenin sonunda ima edilen felaket budur. Bakirelere tapınma Daphne'de kutlanan kültü anımsatmaktadır.

3. Sa'lebî, Alî b. Ebî Tâlib adına naklettiği Ashâbü'r-Res ile ilgili hikâyenin üçüncü bir versiyonuna daha yer verir: Hikâye bir kez daha Aras Nehri kıyısında geçmektedir. Hikâyenin güçlü bir İran tadı vardır. Bu insanların şehri İsfandiyâr kalesinden oluşuyordu⁹⁹ ve kralları İbrahim'in rakibi Nemrut'un torunuydu. Putları, Nuh'un oğlu Yafet tarafından Düsân adlı bir pınara dikilmiş olan ve shâh dirakht (شاه درخت /kraliyet ağacı) olarak adlandırılan fıstık çamıydı (الصنوبر).¹⁰⁰

⁹⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 74b; a.mlf., *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 132-133.

⁹⁹ İran'da müstahkem bir yer; bk. Le Strange, *Palestine under the Moslems*, 264-265. Guştâsp'ın oğlu İsfandiyâr, Firdevsî'nin Şâhnâme'sinde anlatılan efsanevi İran tarihinin kahramanlarından biridir.

¹⁰⁰ "Kışmâr'ın selvisi" Zerdüşt'ün emriyle Guştâsp tarafından dikildi, bk. Abû'l-Qâsem Ferdausi, *Schâhnâme* (y.y.: ts.), 3/193/4614; Friedrich H. Busse, "Thron, Kosmos und Lebensbaum im Schahname," *Fest- gabe deutscher Iranisten zur 2500 Jahrfeier Irans*, ed. Wilhelm Eilers (Stuttgart: s.n., 1971), 15.

Pınarın suyu onlar için fıstık çamı gibi kutsaldı ve içtikleri tek su Aras Nehrinden geliyordu.

Sa'lebî'nin bu ağaca tapınlar tarafından kutlanan festivale ilişkin tasviri, Antakya'nın banliyösü olan Daphne'nin kutsal koruluğunda ve pınarında (بَيْتُ الْمَاءِ)¹⁰¹ yapılan kutlamaları anımsatmaktadır. Aynı şekilde, tapınağı Atina ve komşularını kapsayan bir Amphiktion'un* merkezi olan Poseidon'un Jonian kültürünün izlerini gösterir. Bu kültürün unsurları görünüşe göre Sa'lebî'nin anlatımında Antakya'ya aktarılmıştır:

Yılın her ayı tüm kasabalarda bir festival kutlanırdı. Halk toplanır ve kutsal ağacı korumak için çeşitli resimlerle süslenmiş ipekten bir güneşlik asılırdı. Ağaca kurban olarak koyun ve inekler kesilir, bol odunla beslenen ateşler yakılırdı. Duman ve koku kurbanların üzerinden havaya yükseldiğinde, halk kutsal ağaca tapınmak için secdeye kapanırdı. Gözyaşları dökerek kendilerinden hoşnut olması için yalvardılar. Ardından bir iblis geldi, ağacın dallarını oynattı sonra gövdenin içinden bir çocuk gibi bağırdı: 'Ey kullarım! Ben sizden razıyım, müsterih olun ve kendinizi teselli edin. Bu olaydan sonra kalktılar, geceyi ve gündüzü şarap içerek, çalgı çalarak geçirdiler.

Başkentte bayramı kutlama zamanı geldiğinde, tüm halk toplanır ardından ağacın ve pınarın yanına çeşitli resimlerle süslenmiş brokar bir köşk dikilirdi. Köşkün her kasabanın sakinleri için birer tane olmak üzere on iki kapısı vardı. Köşkün dışında, ağacın önünde secde ettiler ve her zamanki adaklarını sundular. Sonra şeytan geldi. Ağacın dallarını oynattı. Ağacın içinden yüksek bir sesle konuşarak onları tehdit etti ve tüm şeytanların toplamından daha fazlasını vaat etti. Sonra kalkıp olabildiğince mutlu ve neşeli oldular sonrasında şeytanla konuşmayı bıraktılar. Her yılı, festivallerinin sayısına göre on iki gün ve gece boyunca içerek ve çalgı çalarak geçirdiler."¹⁰²

Sonra Yakup oğlu Yahuda'nın soyundan gelen bir peygamber onlara gönderildi. Onları tek Tanrı'ya inanmaları ve ağaçlara tapmaktan vazgeçmeleri için uyardı. Ancak mesajı dikkate alınmadı. Bu yüzden başkentlerine yakın bir yere gitti ve Tanrı onun duasını işitti ardından tüm ağaçlarını soldurdu. Halk ondan intikam aldı ve onu kuyunun dibinde yaptıkları bir oyuğa kapattılar; kuyu derindi, oyuğun büyük bir taşla kapattıkları dar bir girişi vardı. Peygamber ölene kadar tam bir yıl kuyuda kaldı ve ruhunu alması için Tanrı'ya dua etti. İlahî cezanın gelmesi uzun sürmedi; inanmayanlar bayramlarını kutlarken yok oldular.¹⁰³

Ashâbü'r-Res'in Aras Nehri kıyısında yaşayan insanlarla özdeşleştirilmesi Mukâtil b. Süleyman'ın el-Kehf Sûresi 77. âyete yaptığı tefsirde zaten biliniyordu: Musa,

¹⁰¹ بَيْتُ الْمَالِ (hazine) değil. Lammens gibi ismi dikkatli okumayı önermek gereklidir. Lammens, "Promenades dans l'Amanus et dans la région d'Antioche", 48.

* Klasik dönemde Yunan şehir devletleri arasında paylaşılan, tipik olarak şehir devletleri tarafından paylaşılan bir tanrının tapınağını veya kültürünü desteklemek için kurulan dini bir vakıf. (ç.n.)

¹⁰² Ignazio Guidi, "Una descrizione araba di Antiochia," in *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei*, Serie Quinta, VI, (Roma: s.n., 1897), 140. Guidi, Antakya'nın dışında, Balık Köprüsü'nün (قنطرة السمك) doğusundaki Mars tapınağında her yıl kutlanan, üç gün süren ve kurbanların sunulduğu bir festivali anlatır.

¹⁰³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsîri'l-Ḳur'ân*, 75a; a.mlf., *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 133-135.

beraberindekilerle birlikte “iki denizin birleştiği yere vardıklarında”¹⁰⁴ “bir kasabanın (الْقَرْيَةِ) sakinlerine geldiler. Onlardan yiyecek istediler, ama onlar misafirperverliği reddettiler.”¹⁰⁵ Mukâtil’e göre bu şehir ya Ermenistan’daki* Bâcervân (باجروان) ya da Antakya’dır.¹⁰⁶ Bu tanımlama Mâverdî¹⁰⁷ ve Endülüsî tarafından da tekrarlanmıştır. Sonucusu beş farklı yeri daha dikkate almıştır: “el-Ubulla, Endülüs’te bir kasaba, Barqa (Cyrenaica’da), Bizans’ta Nâsira ve Ermenistan’da bir kasaba.”¹⁰⁸ El-Ubulla, nehrin tatlı suyu ve denizin tuzlu suyu üzerindeki konumu nedeniyle dahil edilmiştir. Endülüs, yazarın da belirttiği gibi, “yeşil yarımada”dır (الجزيرة الخضراء) ve bu, geleneğin Musa’nın refakatçisine verdiği isim olan Hızır’la ilgili bir kelime oyunudur. Endülüsî diğer yerlerin neden dahil edildiğini açıklamaz: “Bunun doğru olup olmadığını en iyi Allah bilir.”

Bâcervân ve Antakya, el-Furkân Sûresi 38. âyetteki Ashâbü’r-Res’i¹⁰⁹ açıklayan bazı tefsirlerde de aynı şekilde yan yana yer almaktadır.¹¹⁰ Bâcervân, Ashâbü’r-Res’e dâhil edilmesini daha önce de belirtildiği gibi bir yanlış anlamaya borçludur. Antakya’nın Bâcervân veya Aras Nehrinde yaşayan halk ile yan yana görünmesi, her ikisinin de ilahî cezaya çarptırılmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak bu tatmin edici bir argüman değildir. İkisi arasında başka bağlantılar aramak gerekir. Bâcervân ve Antakya’nın yanı sıra Endülüsî el-Furkân Sûresi 38. âyetteki tefsirinde Ashâbü’r-Res olarak tanımlanan diğer halkların ve yerlerin uzun bir listesini sunar; bunlardan üçü sorumuza cevap bulmak için özellikle önemlidir. Ashâbü’r-Res şunlardır: 1) Semûd’un bir kasabası; peygamberleri Salih idi; (2) Şuayb’in kavmi, Musa’nın kayınpederi ve Medyen’in peygamberi; (3) çalılık halkı (أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ/أشَّهَابُ’ل-’EYKE), onların da peygamberi Şuayb idi.¹¹¹

Feryat (صَبِيحَة);** Semûd’a,¹¹² Şuayb’in kavmine¹¹³ ve Çalılık (Eyke) kavmine¹¹⁴ gökten verilen cezaydı. Aynı şey Antakya’da da olmuştur.¹¹⁵ Bu nedenle, el-Furkân Sûresi 38. âyetteki Ashâbü’r-Res’in olası bir açıklaması, peygamberleri Habîb en-

¹⁰⁴ el-Kehf 18/61.

¹⁰⁵ el-Kehf 18/77.

* Mezkûr eserde Ermenistan kaydı yoktur. (Ç.n.)

¹⁰⁶ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2/597. Bâcervân’ın Şîrvân yakınlarındaki Bâbü’l-Evvâb bölgesindeki konumu için bkz. ‘Abdulmu’min İbn ‘Abdi’l-Haqq Bağdâdî, *Merâşidu’l-’ittilâ’ alâ esmâi’l-emkine ve’l-bukâ’*, thk. ‘Alî Muḥammed el-Bicâvî (Beirut: y.y., 1954), 147.

¹⁰⁷ Mâverdî, *Tefsîru’l-Mâverdî en-nuket ve’l-’uyûn*, 3/330.

¹⁰⁸ Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*, 6/142. Endelüsî, Bâcervân yerine, şüphesiz yanlış yazılmış olan (أَبُو حُورَانَ)’ı kullanmıştır. Bu nedenle, listedeki son madde olan “Ermenistan’da bir kasaba” silinmiş olmalıdır.

¹⁰⁹ el-Furkân 25/38.

¹¹⁰ Mâverdî, *Tefsîru’l-Mâverdî en-nuket ve’l-’uyûn*, 4/145: “Azerbaycan’da bir kuyu” Bâcervân’a bir referans olarak düşünülmelidir. Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 24/72: “Aras Nehri kıyısında kasabaları olan insanlar”. Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/23: benzer şekilde “Azerbaycan’daki insanlar”. Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*, 6/457.

¹¹¹ Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*, 6/457.

** Sayha ile helak edilen kavimler hakkında bk. Sıcak, *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 157. (ç.n.)

¹¹² Hûd 11/67, Sâd 38/13, el-Kamer 54/31.

¹¹³ el-Mülk 67/94.

¹¹⁴ Sâd 38/13.

¹¹⁵ Yâsîn 36/29.

Neccâr'ı bir kuyuya atanların Antakya sakinleri olduğudur.* Ancak, onun öldürülmesi ile ilgili başka birkaç haber daha vardır.

Taberî'nin Ashâbü'r-Res (أَصْحَابُ الرَّسِّ) için tamamen farklı bir yorumu vardır: "Arapça'da her çukura (مَحْفُور), örneğin bir kuyuya ve benzeri nesnelere res denir." Taberî, el-Furkân Sûresi 38. âyette bahsedilen Ashâbü'r-Res'in el-Burûc Sûresi 4. âyetteki Ashâbü'l-Uhdûd (أَصْحَابُ الْأُحْدُود) ile aynı olduğu sonucuna varmıştır. Uhdûd, yerdeki bir çukur, bir yarık anlamına gelir. Çünkü Taberî'ye göre bunlar Kur'ân'da bir kazı (بِسَبَبِ حُفْرَةٍ) ile bağlantılı olarak bahsedilen tek şeydir. Taberî'nin el-Burûc Sûresi 4. âyetin tefsirinde onlar hakkında anlatılan hikâyeler, İncil'den ve diğer kaynaklardan unsurlar içerir: Daniel'in fırına atılan ve sonra kurtarılan arkadaşları (Daniel 3); bir sarnıca atılan Yeremya;¹¹⁶ annesini şehit olmaya teşvik eden çocuk¹¹⁷ ve Negrân'ın Hıristiyan şehitleri.¹¹⁸

5. Habîb en-Neccâr

Ashâbü'r-Res ve ilgili konulardaki birçok açıklamanın ardından, ana figürümüz olan Habîb en-Neccâr'ın da bir o kadar esrarengiz olması şaşırtıcı değildir. Öncelikle, neredeyse tüm mevcut Müslüman kaynaklarda geçtiği üzere adı Habîb'dir. Bu, birçok Hıristiyan şehidin adıdır. Habibos (Aramice Habibo), Edessa bölgesinde 4. yüzyılın başında şehit edilmiş bir diyakozdur.¹¹⁹ Aynı adı taşıyan bir başka şehit, Simeon Stylites'in (ö. 591) öğrencisi ve Gürcistan'a gelen Suriyeli pederlerden biri, Doğu-Gürcistan'daki Nekresi'nin piskoposuydu.¹²⁰ Antakya'nın doğusundaki dağlık bölgenin 6./7. yüzyıllarda Suriyeli stilitik çileciliğin merkezi olduğunu belirtmek faydalı olabilir.¹²¹ Bizim Habîb'imizle bir bağlantı kurma iddiasında olmadan, Paitarlı Habîb adlı bir stilitin 6. yüzyılda bu tür bir çileciliği uygulayan keşişler listesine dahil edildiğini¹²² ve Halep'in yaklaşık 30 kilometre batısındaki Burj al-Sabac'ta bir Mâr Habîb manastırının bulunduğunu belirtebiliriz.¹²³

* Antakya'da yaşanmış depremler üzerinden *Ashâbü'l-karye* kıssasını ele alan tarih alanında yapılmış bir araştırma için bk. Gürhan Bahadır, "Hristiyanlığın Antakya'da Şekillenmesi ve Habib-i Neccar", *Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi* 10/23 (2013), 207-214. (Ç.n.)

¹¹⁶ Yeremya, 37:11, 38:1.

¹¹⁷ 2 Makabiler 6:18, 7:42.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 9/390 (el-Furkân 25/38), 12/523-526 (el-Burûc 85/4). Negrân şehitleri hakkında güncel bir kaynak için bk. Irfan Shahid, *The Martyrs of Najran New Documents* (Bruxelles: s.n., 1971).

¹¹⁹ Hans Lietzmann, *Die drei ältesten Martyrologien* (Bonn, 1911), 13. Onun şehit edilme olayı nedeniyle yortusu 2 Eylül'de kutlanmaktadır. bk. Oscar von Gebhardt, *Die Akten der edessenischen Bekenner Gurjas, Samonas und Abibos* (Leipzig: s.n., 1911).

¹²⁰ Her ikisi için bk. Michel van Esbroeck, "Abibo", in *Lexikon für Theologie und Kirche* 1 (b.y.: 1993), col. 49-50.

¹²¹ Ignace Peña, "Martyrs du temps de paix: Les stylites," in *Les stylites syriens*, Milano: 1975 (Publications du "Studium Biblicum Franciscanum" Collection minor, No. 16), 68. sayfanın karşısındaki 4. şekil.

¹²² Peña, "Martyrs du temps de paix: Les stylites," 80.

¹²³ Ignace, Peña, P. Castellana, and R. Fernandez. *Les reclus syriens. Recherches sur les anciennes formes de vie solitaire en Syrie* (Jerusalem: s.n., 1975), 212.

Yasin Suresi 13-29. âyetlerinin tefsiri bağlamında Habîb ismi erken İslâm döneminde bilinmiyordu. Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), “şehrin en uzak ucundan koşarak gelen” adama daha önce de belirtildiği üzere Sâhibü Yâsîn (صَاحِبُ يَس) adını vermiştir.¹²⁴ Bildiğimiz kadarıyla Habîb ismi ilk olarak San’ânî’nin (ö. 211/827) tefsirinde geçer. Taberî ve diğerleri bir künye ekleyerek aynı ismi aktarırlar: Habîb b. Mürre (حَبِيبُ مَرَّة) (ya da Meri?/مري),¹²⁵ Habîb b. İsrail (حبيب بن إسرائيل),¹²⁶ Habîb b. Mûsâ (حبيب بن موسى).¹²⁷

Mesleği hakkında çeşitli rivayetler vardır: Halatçı (يعمل الجريير),¹²⁸ ayakkabıcı (إسكاف),¹²⁹ dülgere (قَصَّار),¹³⁰ dokumacı (الْحَبَّاءُ),¹³¹ çiftçi (حَرَاث) veya çoban (يرعى غنمات)¹³³ olarak tanımlanmıştır. Bu çeşitli meslekler, Taberî’den başlayarak Habîb en-Neccâr, Marangoz Habîb olarak adlandırılmasına rağmen ona atfedilmiştir. Bunun nedeni, din değiştirmeden önce putları oyduğunun söylenmesi olabilir.¹³⁴ Öte yandan, Antakya’nın inşaat ve imalat aletleri için kereste ve malzeme sağlayan ormanlarla çevrili olması nedeniyle “marangoz” sıfatı gerçek anlamıyla anlaşılabilir. Josephus Flavius’tan Antakya’daki evlerin çoğunlukla ahşaptan inşa edildiğini öğreniyoruz.¹³⁵ Bu yüzyılın otuzlu yıllarında Weulersse’ye göre, modern Antakya’da tarımda ve ev içi kullanımda kullanılan kereste ve ahşap aletlerin satıldığı iki marangoz pazarı (سوق النَّجَّارِين) vardı.¹³⁶

Ancak Habîb’in ticaretini çevresiyle ilişkilendirmenin, efsanevî literatür ve tefsir söz konusu olduğunda uygun bir yöntem olmadığı anlaşılmaktadır. Neccâr lakabı tamamen farklı bir kökene sahip olabilir. Habîb’in yanı sıra, “şehrin en uzak ucundan koşarak gelen” başka bir adam, yani Musa’yı “reisler senin hakkında istişare

¹²⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/235, el-Furkân 25/38.

¹²⁵ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 10/432, no. 29084, 29093; Tabarî, *Tārīkh al-rusul wa l-mulūk*, 1/793; Sa’lebî, *Kasasu l-enbiyâ: ‘arâisü l-mecâlis*, 365; Tabersî, *Mecma’u l-beyân*, 8/270; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî l-Kur’ân*, 15/14.

¹²⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/577: (حبيب بن ابريا ، أعور نجار ، من بني إسرائيل); Sa’lebî, *Kasasu l-enbiyâ: ‘arâisü l-mecâlis*, 365; Endelûsî, *el-Bahru l-muhît fi t-tefsîr*, 7/314.

¹²⁷ Şevkânî, *Fethu l-kadîr*, 4/364.

¹²⁸ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 10/433, no. 29094; belki de “cerîr” yerine “harîr” okumak gerekir ki bu da onun bir şekilde ipekle uğraştığı anlamına gelir. Tabarî, *Tārīkh al-rusul wa l-mulūk*, 1/790; Beğavî, *Me’âlimu t-tenzîl*, 4/9; İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’âni l-Azîm*, 3/159.

¹²⁹ Mâverdî, *Tefsîru l-Mâverdî en-nuket ve l-uyûn*, 5/13; Endelûsî, *el-Bahru l-muhît fi t-tefsîr*, 7/314.

¹³⁰ Mâverdî, *Tefsîru l-Mâverdî en-nuket ve l-uyûn*, 5/13; Beğavî, *Me’âlimu t-tenzîl*, 4/9; Endelûsî, *el-Bahru l-muhît fi t-tefsîr*, 7/314.

¹³¹ İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’âni l-Azîm*, 3/159.

¹³² Endelûsî, *el-Bahru l-muhît fi t-tefsîr*, 7/314; Süyûtî, *ed-Dürü l-mensûr fi t-tefsîri l-me’sûr*, 5/491.

¹³³ Sa’lebî, *Kasasu l-enbiyâ: ‘arâisü l-mecâlis*, 364; Beğavî, *Me’âlimu t-tenzîl*, 4/7-8; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/317.

¹³⁴ İbrahim’in babası putları yontmuş, oğlu da onları satmıştı bk. Sa’lebî, *Kasasu l-enbiyâ: ‘arâisü l-mecâlis*, 65. Ali b. Hamza el-Kisâî’ye (ö. 189/805) göre, İbrahim’in babası ona putları satmasını emretti. bk. Wheeler McIntosh Thackston, *The Tales of the Prophets of al-Kisâ’î, translated from the Arabic* (Boston: s.n., 1978), 140.

¹³⁵ Quoted by Krauss, “Antioche”, 24. Haçlılar tarafından işgal edildiğinde şehir tamamen yanıp kül oldu. bk. Yahyâ b. Sa’îd al-Antâkî, *Tārīkh*, ed. et tr. J. Kratchkovsky and A. Vasiliev, *Patrologia Orientalis* XVIII 5 (Paris: 1924), 823, 825.

¹³⁶ Weulersse, “Antioche Essai de Géographie Urbaine”, 76, no. 19.

ediyorlar”¹³⁷ diye uyaran ve ardından Musa’nın Medyen’e kaçtığı Mısırlı. Adı; Şem’ûn (شمعون)/ Sem’ân (سمعان), Hızkıl veya Hızkîl b. Şem’ûn’dür.¹³⁸ Mukâtil, Sa’lebî ve diğer erken dönem yazarlarına göre Hızkîl, Musa’nın Nil’e atıldığı sandığı (تَابُوت) yapan marangozun (نَجَّار) da adıydı. Hızkîl bir kâfirdi ve sandığı yapmasını emreden Musa’nın annesini ihbar etmekten mucizevî bir şekilde alikonulunca mümin oldu. Biyografisinin bir versiyonuna göre, Antakyalı Habîb de bir putperestti ve oğlu mucizevî bir şekilde iyileşince din değiştirdi. Her iki adamın da pek çok ortak noktası olduğu için, *neccâr* unvanının Mısırlı Hızkîl’den Antakyalı Habîb’e geçtiği ileri sürülebilir; bu da daha önce belirtildiği gibi ona atfedilen çeşitli meslekler ışığında değerlendirilmelidir.

Habîb’in marangoz yapılması* oldukça erken bir aşamada gerçekleşmiş olmalıdır; daha sonra müfessirler onunla Mısırlı marangoz arasında açık bir ayrım yapmışlardır: “Onların topluluğu (سُبَّاقُ الْأُمَم) içinde (İslâm’ın) üç öncüsü vardı ki, imandan göz kapaklarının seğirmesi kadar bile sapmamışlardı: Firavun kavminin mümini (مُؤْمِنُ آلِ فِرْعَوْنَ) Hızkîl, Yâsîn’in adamı (Sâhibü Yâsîn/صَاحِبُ يَس) Habîb en-Neccâr ve ‘Alî b. Ebî Tâlib -Allah onu cennetle şereflendirsin!- Hz. ‘Alî, onların en seçkinidir.”¹³⁹ Bu üç kişi başka bir hadiste “hakkın sadık şahitleri” (صِدِّيقُونَ) olarak adlandırılmıştır.¹⁴⁰ Habil/abel ve Hızkîl ile birlikte Habîb en-Neccâr’ın “saadet cennetlerinde Allah’a yakın” olacak “yaşlılar”¹⁴¹ arasında olduğu söylenir.¹⁴²

Habîb’in din değiştirdiği zamana ilişkin çeşitli rivayetler vardır. Bazı yazarlar, havariler Antakya’nın dış mahallelerine vardıklarında onun bir mümin olduğunu söyler.¹⁴³ Onun adı, belâgatıyla ünlü olan ve İslâm’ın öncüsü sayılan Arap antik çağ kahramanı Kuss b. Sâ’ide’ye benzer şekilde, İsa’ya inanan ancak Yahudi ve Hıristiyan sapkınlıklarından muaf olanlar arasında anılır.¹⁴⁴ Habîb ayrıca Muhammed’in peygamberliğe davetini önceden haber veren Busralı keşiş Bahîrâ’ya ve Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Varaka b. Nevfel, Selman el-Farisî, Ebû Zerr el-Gifarî ve Habeşistanlı Negus

¹³⁷ Kasas 28/20.

¹³⁸ Kasas 28/20: Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/49, no. 27295, 27296; Mâverdî, *Tefsîru’l-Mâverdî en-nuket ve’l-uyûn*, 4/244; Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, 3/440; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhîr fi’t-tefsîr*, 7/106: “Cibrîl” yanlışlıkla “Hızkîl” olarak yazılmıştır veya Şem’ûn b. İshâk; Süyûtî, *ed-Dürü’l-mensûr fi’t-tefsîri’l-me’sûr*, 5/234.

* Marangoz ifadesi hakkında İbn Âşûr farklı bir tahminde bulunmaktadır. Ona göre müfessirlerin النجار olarak kaydettikleri kişinin, *Elçilerin İşleri* kitabında zikredilen ve نيجر/النيجر (Niger) olarak isimlendirilen Simeon olması mümkündür. Dolayısıyla müfessirlerin zikrettikleri “en-Neccâr” ismi Niger’den bozmadır. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 22: 366. Niger isminin zikredildiği ifade için bk. Elç. 13:1. Ayrıntılı bilgi için bk. Selman Çalışkan, *Kur’ân’da Ashâb-ı Karye Kısası*, 74-75, 168; Sıcak, *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 155. (ç.n.)

¹³⁹ Sa’lebî, *Kasasu’l-enbiyâ: ‘arâisü’l-mecâlis*, 153, 166, 366. Ayrıca bk. Furât b. İbrâhîm İbn Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, thk. Muhammed el-Kâzım (Beirut: y.y., 1992), 2/477, no. 622, 4. Kur’ân’daki “سَبِّقُونَا” üzerine yorum; el-Haşr 59/10.

¹⁴⁰ İbn Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 1/354, no. 481, 2, 3.

¹⁴¹ Vâkıa 56/12, vd.

¹⁴² İbn Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 2/465, no. 609, 2.

¹⁴³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/434, no. 29094; Sa’lebî, *Kasasu’l-enbiyâ: ‘arâisü’l-mecâlis*, 365; Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, 4/9.

¹⁴⁴ Charles Pellat, “Kuss Ibn Sâ’ida al-Iyâdî”, *Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, 5/528-529.

(النجاشي) gibi hanif olarak adlandırılan kişilere benzetilmiştir.¹⁴⁵ Ayrıca Muhammed'in doğumundan altı yüz yıl önce ona inandığı söylenir,¹⁴⁶ çünkü bilgili bir adam tarafından kendisine verilen bir kitapta Peygamber'in tasvirini ve yakında peygamberliğe çağrılacağını görmüştü.¹⁴⁷ Âlî b. Ebî Talib ve "Firavun kavminin mümini" (مُؤْمِنُ آلِ فِرْعَوْنَ) ile birlikte Habîb de inancında sabitti.¹⁴⁸ O göz açıp kapayıncaya kadar inancından sapmadı.¹⁴⁹ Kurtubî, Allah'ın Habîb'i Muhammed'den ve "amaçlarında kararlı olan adamlar"dan (أُولُو الْعِزْمِ/الْعِزْمِ) daha fazla ödüllendirdiğini, gökten ordular indirerek şehri yerle bir ettiğini ve sakinlerini tek bir çığlıkla öldürdüğünü iddia edecek kadar ileri gider.^{150*} Diğerleri bize onun yetmiş yıl boyunca sahte tanrılara taptığını bildirir¹⁵¹ ki bu da mesleğinin put yontmak olduğu hikâyesine uymaktadır. Diğerlerine göre cüzzam hastalığından muzdaripti ve şehrin dış mahallelerine geldikten sonra elçiler tarafından iyileştirilince imana geldi.¹⁵² Elçilerin uzun süredir hasta olan oğlunu da iyileştirdiği söylenir.¹⁵³

Habîb en-Neccâr, gerçek bir Hıristiyan münzeviden beklendiği gibi Tanrı'ya bir mağarada ibadet etmiştir.¹⁵⁴ Bu durum, inancını gizlediği ve ancak halkı havarileri takip etmeye davet ettiğinde açıkladığı şeklindeki anlatıya uymaktadır.¹⁵⁵ Cüzzamlı olduğu iddiası da şehrin dış mahallelerinde yaşamasının bir nedeni olabilir. Bir çoban olarak,

¹⁴⁵ Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 1/79; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/97; el-Bakara 2/62; Taberî'nin İbn 'Abbâs'tan naklettiğine göre; Tabarî, *Târîkh al-rusul wa l-mulûk*, 1/362 vd.. el-Bakara'da bahsedilen inananlar (el-Bakara 2/62) Selman el-Fârisî'nin halkıdır. Kurtubî onu Tübbâ' el-Ekber (belki de Yemen'in efsanevi kralı İbrâhim Tübbâ' Zü'l-Menâr) ile karşılaştırır. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/14. Varaka b. Nevfel ve diğerleri; Tabarî, *Târîkh al-rusul wa l-mulûk*, 1/685, (çev.) M. Perlmann, 79.

¹⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/14.

¹⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/48; Yâsîn 36/20.

¹⁴⁸ Musa'ya Mısır'ı terk etmesini tavsiye etti; Habîb en-Neccâr ile paralel olarak "şehrin en uzak ucundan koşarak geldi". el-Kasas 28/20. Onun adı da Habîb'di. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/200; el-Mü'min 40/28.

¹⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/15; Yâsîn 36/27.

¹⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/16; Yâsîn 36/28 vd..

* Yazarın burada Kurtubî'nin Zemaşşerî'den aktardığı metni yanlış anladığı ve anlamlandırdığı görülmektedir. İlgili metinde gökten askerin ancak Hz. Peygamber için indirildiği diğer nebiler ve ülü'l-azm peygamberler için bile semadan asker indirilmediği belirtilmektedir. Bu durumda ayette değinildiği üzere Habîb en-Neccâr için asker indirilmesinin beklenemeyeceği ifade edilmektedir: "وَلَكِنَّ اللَّهَ فَضَّلَ مُحَمَّدًا / صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلَى سَائِرِ الْأَنْبِيَاءِ وَأُولِي الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ فَضْلًا عَنْ حَبِيبِ النَّجَّارِ" Allah Teâla Habîb en-Neccâr'a üstünlüğü şöyle dursun her şeyde Muhammed (a.s.)'ı diğer nebilere ve ülü'l-azm peygamberlere üstün tutmuştur." bk. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/317. (Ç.n.)

¹⁵¹ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/264; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/14.

¹⁵² Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, 7/314.

¹⁵³ Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 363-364; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 4/7; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/317; Kurtubî'ye göre oğlu mecnûn'du; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/12.

¹⁵⁴ San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, 2/114; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/434, no. 29097; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 4/10; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/14; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, 7/314; "في جبل", Ebû't-Ṭâhir Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *Beşâ'iru zevî't-temyîz fi letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz* (Kâhîre: y.y., 1969), 1/355. Antik Antakya bölgesinde, Bâb el-Hâdîd'den çok uzak olmayan bir mağara vardır; Niebuhr şehri ziyaret ettiğinde burası bir Ermeni şapeliydi bk. Niebuhr, *Reisebeschreibung*, 3/17.

¹⁵⁵ Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 365.

haberciler kuşkusuz onunla kentnin dışında karşılaşmışlardır ve bu da aynı şekilde onun bir çiftçi olduğu iddiasıyla uyumludur.

Peygamberlerin meşrulaştırılmaya ihtiyacı vardır. Bundan ötürü Habîb'in elçilerin ilahî bir misyona sahip olduklarını nasıl bildiği sorusu ortaya çıkar. Bu nedenle onlardan bir işaret (آية) -bir meşruiyet mucizesi- ve mucizeler gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceklerini sordu. Onlar da onu ya da oğlunu iyileştirerek durumlarını kanıtladılar. Ancak mucize göstermek kendi başına yeterli bir meşrulaştırma değildir. Gerçek peygamber ödül istemeden ilahî mesajı iletir. Elçi Pavlus, Efes cemaatinin liderlerine verdiği veda vaazında bu noktayı vurgulamıştır.¹⁵⁶ Muhammed bu konuya büyük önem vermiş ve ilahî mesajı duyururken ücret istemediğini beyan etmiştir.¹⁵⁷ Aynı tutumu Nûh, Hûd, Sâlih ve Şuayb'a da atfetmiştir.¹⁵⁸ Nitekim Habîb de elçilere aynı soruyu sormuştur.

Habîb'in ölüm koşulları hakkındaki bilgilerimiz de mesleği kadar çeşitlidir. Ölümü ile kuyu arasındaki ilişki açık değildir. Yorumcuların çoğu onun kuyuya atılıp öldüğünü ya da Yeremya peygamberin vaazları halk tarafından hoş karşılanmadığı için sarnica atılması gibi onun da susturulmak için kuyuya atıldığı konusunda hemfikirdir. Ancak Yeremya bir süre sonra çıkarılırken,¹⁵⁹ Habîb bir yıl sonra sıkıntıdan kuyuda ölmüştür.¹⁶⁰

Kuyunun Habîb'i öldürmek ya da yolundan alıkoymak için bir araç olarak kullanılmasının dışında kaynaklarımız onu öldürmenin sekiz farklı yolunu anlatır: Taşlanarak öldürüldü;¹⁶¹ bağırsaklarının makatından çıkmasına neden olacak şekilde çiğnenerek öldürüldü;¹⁶² köprücük kemiği kırıldı, bedeni şehrin duvarına asıldı;¹⁶³ bir çukura atıldı, boğulsun diye üzerine toprak atıldı;¹⁶⁴ parçalara ayrıldı;¹⁶⁵ ateşe atıldı;¹⁶⁶ başı kesildi ve üç gün üç gece boyunca sokaklarda ve pazar yerlerinde yürürken başını taşıdı.¹⁶⁷

¹⁵⁶ Elç.20:33-34.

¹⁵⁷ Furkân 25/57.

¹⁵⁸ Şuarâ 26/109, 127, 145-146, 180.

¹⁵⁹ Yer.38:1-13.

¹⁶⁰ Guidi, "Una descrizione araba di Antiochia," 140. Guidi, Antakya'nın dışında, Balık Köprüsü'nün (قنطرة السمك) doğusundaki Mars tapınağında her yıl kutlanan, üç gün süren ve kurbanların sunulduğu bir festivali anlatır.

¹⁶¹ San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, 2/114; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/432; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 4/10 vd.

¹⁶² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/436, no. 29104; Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 365; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 15/14 vd.

¹⁶³ Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 4/10; Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/14; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîl fi't-tefsîr*, 7/316.

¹⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/14; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîl fi't-tefsîr*, 7/316; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/364.

¹⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/14; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîl fi't-tefsîr*, 7/316; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/364.

¹⁶⁶ Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, 5/491; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/364.

¹⁶⁷ Abû Abdallâh Muhammad al-Dimashqî, *Nukhbat al-dahr fi' ajâ'ib al-barr wa l-bahr*, ed. M. Fraehn and M. A. F. Mehren (Saint- Pétersbourg: s.n., 1866), 206; ayrıca bk. Le Strange, *Palestine under the Moslems*, 376. Edessalı Habîb'in Samonas ve Gurias ile birlikte şehit edilmesi için bk. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, 1/530.

İncil’de ve Hıristiyan şehitliklerinde buna karşılık gelen şiddet eylemleri bulmak kolay olacaktır. Habîb’in yaşamı ve ölümüyle ilgili ayrıntılar Edessalı Hıristiyan Habîb’den ve onun adaşı olan Gürcistanlı Habîb’den ödünç alınmıştır:* Edessa’lı Habîb yakılmış, Gürcistan’lı Habîb ise taşlanmıştır.¹⁶⁸ Her iki tür şehitlik de Antakyalı Habîb’e atfedilmiştir. Kendisi hayalî bir azizdir ve biyografisi çeşitli kaynaklardan ödünç alınan unsurların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.**

Habîb’in Kur’ân’da anlatılan sonu yorumu açıktır. Mezarının daha önce de belirtildiği gibi Antakya’nın pazar yerinde olduğu söylenir,^{169***} ancak cennete girmesinin ölümünden önce mi¹⁷⁰ yoksa sonra mı emredildiği konusunda süregelen bir tartışma vardır, bu da hiç ölmediği anlamına gelir:

Ona: “Cennete gir!” denildi. Bunun zahirî anlamı (ظَاهِر), kelimenin gerçek anlamıyla bir emir olduğudur (أَمْرٌ حَقِيقِي). Bazıları: “Cennet sana hak oldu” demişlerdir. Bu, ancak kıyamet günü ölümlerini diriltilesinden sonra oraya girmeyi hak ettiğini bildirmek içindir. Diğer taraftan Kur’ân’da onun öldürüldüğü yazılı değildir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)**** dedi ki: “İnsanlar onu öldürecekleri zaman, Allah onu göğe yükseltti. O cennettedir ve gökler yok olup cennet ortadan kalktığında ölecektir. Allah cenneti yeniden kurduğunda oraya girecektir.”¹⁷¹

Diğer yorumcular ara bir yorum önermişlerdir: Habîb’in durumu, şehitlerin (شُهَدَاء) durumuyla aynıdır; bedenleri kabirlerinde diridir, makamlarının (مَقَامَات) bilincindedir, ruhları (أَرْوَاح) ise cennette dolaşmaktadır.¹⁷²

Habîb’in ölümünün Kur’ân’daki tasviri, *Elçilerin İşleri*, 7:55-60’da anlatıldığı gibi, İstefanos’un şehit edilmesini ve kendisini taşıyanlara gösterdiği sevgiyi anımsatır. Kur’ân’a göre Habîb, kavmi için dua etmiştir: “Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını ve beni şerefli kimseler arasına kattığını bilselerdi!”¹⁷³ *Elçilerin İşleri*’ne göre “O (Stephan) göğe baktı ve Tanrı’nın görkemini gördü.” Son sözleri kendisine zulmedenlerin lehine bir yakarıştı: “Rab İsa, ruhumu al. Sonra diz çöktü ve yüksek sesle

* Yazarın bu noktaya kadar koruduğu akademik dili bu ifadesinde terkederek kesin bir iddiada bulunması şaşırtıcıdır. (ç.n.)

¹⁶⁸ Esbroeck, “Abibo”, *Lexikon für Theologie und Kirche*.

** İslam tefsir ve peygamber kıssaları literatüründe Kur’ân’da meselleştirilmiş *Ashâbü’l-karye* kıssasına dair anlatıların oluşum ve gelişim süreçlerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Sait Sıcak, “Ashâbü’l-Karye Kıssası Hakkındaki Rivâyetlerin ve Tefsir Anlatılarının Sıhhati, Bağlayıcılığı ve Telif Süreci”, *Antakiyat* 4/1 (Haziran 2021), 67-104. (ç.n.)

¹⁶⁹ Sa’lebî, *Kasasu’l-enbiyâ: ‘Arâisü’l-mecâlis*, 365; belki de “سُوق” ile karıştırılan “سُور”dadır. bk. Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 15/14.

*** el-Beğavî aynı şekilde Habîb’in çarşıya “سُوق” değil şehrin surlarına “سُور” asıldığını belirtmiştir. Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, 4/11. (ç.n.)

¹⁷⁰ Yâsîn 36/26.

**** Metinde el-Hasan olarak belirtilen râvî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sıcak, *Tefsirde Spekülatif Yorum*, 191-2. (ç.n.)

¹⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/315; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/436, no. 29105; Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, 4/10.

¹⁷² Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî, *Hâşiyetu’s-Şihâb ‘alâ’l-Beydâvi: ‘Inâyetu’l-Kâdî ve kifâyetu’r-Râdî*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: t.y., 1997), 8/14.

¹⁷³ Yâsîn, 36/26-27.

şöyle dedi: Tanrım, bu günahı onlara yükleme.” Taberî'nin yorumu, Habîb'in ölümü üzerine şöyle haykırdığı yönündedir: “Rabbim, kavmimi doğru yola ilet!”¹⁷⁴ Kurtubî'nin yorumu en iyi şekilde Hıristiyan ruhuyla doludur; anlaşılan o ki, yazarken Stephen'ın son duasını aklından geçirmiştir: “Görmüyor musun, (Habîb/حبيب) onu öldürenler ve ona zarar vermeye hevesli olanlar için nasıl en iyisini diledi (ki bunu yaptı) onlar kâfir ve putperest olmalarına rağmen.”¹⁷⁵ Ünlü bir âlimin, Habîb'in sonu yaklaştığında son duasını okuduğu söylenir.¹⁷⁶

Habîb en-Neccâr'ın öldürülmesinin cezası olarak Antakya tek bir çığlıkla yerle bir edildi.¹⁷⁷ İlahî cezanın gözle görülür bir göstergesi, bir zamanların görkemli kentinin, depremlerden, yıkımlardan ve diğer felaketlerden kurtulan antik surun belirlediği alanın sadece küçük bir bölümünü kaplayan mütevazı bir yerleşime indirgenmesiydi. Mutahhar'ın ifade ettiği gibi: “Tanrı onları bir çığlık, çöküş ve depremle yok etti.”¹⁷⁸ Sa'lebî, *Kasasü'l-enbiyâsında* bu çöküşü anlatan efsanevî hikâyelere yer vermiştir.¹⁷⁹ Konstantinopolis, el-Tuvâne ve Şancâ' ile birlikte Antakya, ilk olarak İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî tarafından ortaya atılan “cehennem şehirleri” listesine dâhil edilmiştir.¹⁸⁰

Özetle, Habîb en-Neccâr'ın ve Antakya misyonunun hikâyesinin yüzyıllar boyunca Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman geleneklerinin bir haznesi haline geldiğini söyleyebiliriz. Yedi Maccabean şehidi ve anneleri, erken bir tarihte Hıristiyanlaştırılmış olan Yahudi geleneğine aittir. Hıristiyanlığın Antakya'ya girişi, Petrus'un apokrif *Elçilerin İşleri*'nde yansıtılır. Aslen Yunanca yazılmış olan bu metinler Süryanice, Arapça ve diğer Doğu dillerine çevrilmiş ve aynı şekilde Latin edebiyatına da girmiştir. Müslümanlar, Hıristiyan azizlerin ve şehitlerin biyografilerinden ödünç aldıkları Habîb en-Neccâr efsanesine katkıda bulunmuşlardır. Bu da Petrus'un İşleri'nin Hıristiyan-Arap versiyonunu etkilemiştir. Habîb'in kim olduğunu henüz tam olarak bilmiyoruz. Petrus'un İşleri'nin Sina Dağı'ndaki Aziz Katerina Manastırı'nda korunan Hıristiyan-Arap versiyonunda, Yâsîn Sûresi 28. âyet'in kelimesi kelimesine alıntılanmış olması özellikle dikkat çekicidir.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 10/435, no. 29102.

¹⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Kur 'ân*, 15/14.

¹⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a 'lâmü 'n-nübelâ*, 20/309.

¹⁷⁷ Yâsîn, 36/29.

¹⁷⁸ Maqdisî, *Kitâb al-bad ' wa al-târîkh*, 3/130.

¹⁷⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri 'l-Kur 'ân* 74a; a.mlf., *Kasasü'l-enbiyâ: 'arâisü'l-mecâlis*, 132.

¹⁸⁰ Cennet şehirleriyle birlikte benzer listeler için bk. Ibn al-Faqîh al-Hamadhânî, *Kitâb al-buldân*, ed. M. J. de Goeje (Leiden, 1885), 37 (met.), 42 (çev.).

KAYNAKÇA / REFERENCE

- Alī b. Abī Bakr al-Harawī. *Guide des lieux de pèlerinage*. Traduction annotée par Janine Sourdel-Thomine. Damas: Institut Francais de Damas, 1957.
- “Antiocheia”. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. ed. August Friedrich Pauly- Georg Wissowa (Stuttgart: J. B. Metzler’sche Verlagsbuchhandlung, 1894), Gesamtregister 1.
- Askalânî, İbn Hacer. *Tehzîbü’t-Tehzîb* Haydarâbâd: y.y., 1325 (Reprint Beirut: t.y.).
- Assemanus, J. S. *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*. Romae: s.n., 1751-53.
- Atiya, Aziz Suryal. *The Arabic manuscripts of Mount Sinai*. Baltimore: s.n., 1955.
- Bağdâdî, ‘Abdulmu’min İbn ‘Abdi’l-Hak̄k. *Merâsîdu’l-İttilâ’ ‘alâ Esmâ’i’l-Emkine ve’l-Buğâ’*. thk. ‘Alī Muḥammed el-Bicâvî. Beirut: y.y., 1373/1954.
- Beğavî, Huseyn b. Mes’ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ’. *Me’âlimu’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’ân*. Multân: y.y., 1403/1983.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasirüddîn. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. Beirut: y.y., 1408/1988.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur*. Leiden: s.n., 1937-1942, 1943-1949.
- Busse, Friedrich H. “Thron, Kosmos und Lebensbaum im Schahname,” in *Festgabe deutscher Iranisten zur 2500 Jahrfeier Irans*, ed. Wilhelm Eilers. Stuttgart: s.n., 1971, 8-21.
- Cancik, Hubert. – Schneider, Helmuth (eds.), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Stuttgart and Weimar: J.B. Metzler, 1996.
- Dimashqî, Abû ‘Abdallâh Muhammad. *al-Nukhbat al-dahr fî ‘ajâ’ib al-barr wa l-bahr*. ed. M. Fraehn - M. A. F. Mehren. Saint- Pétersbourg: s.n., 1866.
- Donner, Fred McGraw. *The Early Islamic Conquests*. New Jersey: Princeton University Press, 1981.
- Downey, Glanville. *A History of Antioch In Syria: From Seleucus To The Arab Conquest*. New Jersey: Princeton University Press, 1961.
- Dozy, Reinhart. *Supplement aux dictionnaires arabes*. Leyde: 1881.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelûsî. *el-Bahru’l-muhîṭ fî’t-tefsîr*. thk. Sıdkı Muhammed Cemîl. Beirut: y.y., 1413/ 1993.
- Esbroeck, Michel van. “La légende des apôtres Pierre, Jean et Paul à Antioche”. *Oriens Christianus* 78 (1994), 64-85.
- Fîrûzâbâdî, Ebû’ṭ-Ṭâhir Muḥammed b. Ya’kûb. *Beşâ’iru Zevî’t-Temyîz fî Letâ’ifi’l-Kitâbi’l-‘Azîz*. Kâhire: y.y., 1389/1969.
- Fleith, Barbara. *Studien zur Überlieferungsgeschichte der lateinischen Legenda aurea*. Bruxelles (Subsidia Hagiographica, no. 72).
- Gaudefroy-Demombynes, Maurice. *La Syrie à l’époque des Mamelouks d’après les auteurs Arabes*. Paris: Geuthner, 1923.
- Gebhardt, Oscar von. *Die Akten der edessenischen Bekenner Gurjas, Samonas und Abibos*. Leipzig: s.n., 1911.
- Graf, Georg. *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*. Città del Vaticano: 1944-1953.
- Guidi, Ignazio. “Una descrizione araba di Antiochia,” in *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei*. Serie Quinta, VI. Roma: s.n., 1897, 137-61.
- Ḥafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muḥammed el-Miṣrî el-Ḥanefî. *Ḥâşîyetu’ş-Şihâb ‘alâ’l-Beyḍâvî: ‘inâyetu’l-Kâḍî ve kifâyetu’r-Râḍî*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beirut: y.y., 1417/1997.
- Harnack, Adolf von. *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*. 4. Verbesserte Auflage. Leipzig: 1924 (Reprint Wiesbaden: n. d.).
- Hartmann, Martin. *Das Liwa Haleb (Aleppo) und ein Teil des Liwa Dschebel Bereket*. Berlin: W. Pormetter, 1894.
- Hennecke-Schneemelcher. *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung* 4. Auflage, ed. W. Schneemelcher, II. Bd., Tübingen: 1971.

- Ibn al-Athîr. *al-Kāmil fîl-tārîkh*. ed. C. Tornberg, Bairût: s.n., 1385/1965.
- Ibn al-Faqîh al-Hamadhānî. *Kitāb al-buldān*. ed. M. J. de Goeje, Leiden: s.n., 1885.
- İbn Furât el-Kûfî, Furât b. İbrâhîm. *Tefsîru Furât el-Kûfî*. thk. Muḥammed el-Kâzım. Beyrut: y.y., 1412/1992.
- İbn Hacer el-‘Aşkalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*. Haydarâbâd: 1325.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. ‘Omer ed-Dimeşķî. *Muḥtaşar İbn Keşîr*. thk. Muḥammed ‘Alî es-Şâbûnî. Beyrut: y.y., 1399.
- Jacobus de Voragine. *Legenda aurea vulgo Historia lombardica dicta, ad optimum, librorum fidem recensuit*. Th. Graesse, Lipsiae: s.n., 1850.
- Khoury, George Elias. “1. Bölüm”, *Wahb b. Munabbih*, Wiesbaden: s.n., 1972.
- Krauss, Samuel. “Antioche”. *Revue Des Études Juives* 45 (1902), 27-49.
- Ḳummî, Ebû'l-Ḥasen ‘Alî b. İbrâhîm. *Tefsîru'l-Ḳummî*. Ṭahrân: y.y., 1313/1895.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y., 1408/1988.
- Lammens, Henri. “Promenades dans l'Amanus et dans la région d'Antioche”. *Missions Belges de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles: s.n., 1905-1906.
- Lassus, Jean. “Sondage près de la Mosquée Habib en Najjar”. *Antioch-on-the-Orontes*. George Wicker Elderkin. 1/93-100. Princeton University Press, 1934.
- Le Strange, Guy. *Palestine under the Moslems. A Description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500*. London: Committee of the Palestine Exploration Fund, 1890.
- Lexikon der antiken christlichen Literatur*, ed. Siegmund Döpp - Wilhelm Geerlings. Freiburg: Basel and Wien, 1998.
- Lietzmann, Hans. *Die drei ältesten Martyrologien* (Zweite Auflage) Bonn: s.n., 1911.
- Mahallî-Süyûtî. *Tefsîru'l-Celâleyn*. ed. Ḥâlid el- Ḥımşî el-Cûcâ, Dimaşķ: t.y.
- Ma'sûdî. *Murûj al-dhahab*. ed. et tr. Ch. Pellat. Paris: s.n., 1965.
- Mâverdî, Ebû'l-Ḥasen ‘Alî b. Muḥammed el-Başrî. *Tefsîru'l-Mâverdî en-Nuket ve'l-'Uyûn*. thk. es-Seyyid b. ‘Abdılmaşşûd b. ‘Abdirrahîm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- Maqdisî. b. Ṭâhir al-Muṭahhar, *Kitāb al-bad' wa al-tārîkh*. ed. Clément Huart, Paris: Ernest Leroux, 1903.
- Migne, Jacques Paul. *Patrologiae cursus completus. Series graeca*. 1857-66.
- Muhıbbî, M. Emîn. *Hulâsatü'l-eser fî (terâcimi) a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. Kahire: Matba'atü Bûlâğ, 1284/1868.
- Missale Romanum [*Roman Missal*] (in Latin) (publisher's 33rd ed.; based on 1952 6th Vatican ed.). [Touraine](#), France: Mame, 1960.
- Muḳâtil b. Suleymân, Ebû'l-Ḥasen el-Ezdî el-Belḥî. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*. thk. ‘Abdullâh Maḥmûd Şehâte. Ḳâhire: y.y., 1979.
- Niebuhr, Carsten. *Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern*. Hamburg: s.n., 1837.
- Pellat, Charles “Kuss Ibn Sâ'ida al-Iyâdî”. *Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. 5/528-529.
- Peña, Ignace, P. Castellana, and R. Fernandez. *Les reclus syriens. Recherches sur les anciennes formes de vie solitaire en Syrie*. Jerusalem: s.n., 1975.
- Peña, Ignace. “Martyrs du temps de paix: Les stylites,” in *Les stylites syriens*, Milano: 1975. (Publications du “Studium Biblicum Franciscanum” Collection minor, No. 16).
- Penrice, John. *A Dictionary and Glossary of the Kor-an*. London: 1873 (Reprint Beirut n. d.)
- Râzî, Faḥrüddîn. *Mefâtiḥu'l-ğayb*. Beyrut: y.y., 1411/1990.
- San'ânî, ‘Abdurrezzâk. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*. th. ‘Abdulmu'tî Emîn Kal'acî Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y.
- Schmucker, Werner. “Coranica., Siglen, Surenanfänge und anderes,” in *Orientierungen. Zeitschrift für Kultur Asiens* 2. (1995): 90-127 (with extensive bibliography).
- Sa'lebi, Ahmed b. Muḥammed. *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*. Milli Saray, Ahmet III 76/1-4.

- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed. *Kasasu'l-enbiyâ: 'Arâisü'l-mecâlis*. Beyrut: t.y.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. I, Leiden: s.n., 1967.
- Shahid, Irfan. *The Martyrs of Najran New Documents*. Bruxelles: s.n., 1971.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürru'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*. Beyrut, y.y., 1411/1990.
- Şevkânî, 'Abdullâh. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: ty.
- Ṭabarî, Muḥammad b. Jarîr. *Tārîkh al-rusul wa l-mulûk*. ed. M. J. de Goeje, Leiden: s.n., 1879-1898.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y., 1412/1992.
- Taberî, İbn Cerîr. *Chronique, traduite sur la version persane d'Abou Ali Mo'hammed Bel'ami par H. Zotenberg*. Paris: s.n., 1867-1874.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn. *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y., 1415/1995.
- Thackston, Wheeler McIntosh. *The Tales of the Prophets of al-Kisâ'î, translated from the Arabic*. Boston: s.n., 1978.
- Tu'aylib, 'Abdulmun'im Ahmed. *Fethu'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. Kâhire: y.y., 1416/1995.
- Vajda, Georges. "Ḥabîb al-Nad̲j̲jar". *Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. Leiden: Brill, 1986.
- Walz, Angelus Maria. *Compendium Historia Ordinis Praedicatorum. Editio altera recognita et aucta*. Romae: s.n., 1948.
- Weulersse, Jacques. "Antioche. Essai de Géographie Urbaine". *Bulletin D'études Orientales* 4 (1934), 27-79.
- Yaḥyâ b. Sa'îd al-Antākî. *Tārîkh*. ed. et tr. J. Kratchkovsky and A. Vasiliev. Paris: s.n., 1924 (Patrologia Orientalis XVIII 5).
- Yâqût al-Rûmî. *Mu'jam al-buldân*. ed. Heinrich Ferdinand Wüstenfeld. Leipzig: F.A. Brockhaus, 1866.
- Zebîdî, Muḥammad b. 'Abdurrezzâk el-Ḥuseynî. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: y.y., 1396/1976.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân. *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: y.y., 1403/1983.
- Zemaḥşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr el-Ḥârizmî. *el-Keşşâf 'an Ḥaḳâiki Ğavâmiḍi't-Tenzil*. Beyrut: ty.

Extended Abstract

Antioch and its Prophet Ḥabîb al-Najjār

In the parable of *Aşḫāb al-qarya* in verses 13-29 of Surah al-Yāsîn, the place, time and people are left vague. Throughout history, there are many explanations of the ambiguities in this parable in works written in different fields such as tafsir, hadith, history and geography. Heribert Busse, in his article "Antioch and its Prophet Ḥabîb al-Najjār", discusses who the "mursalun" in the parable and the "man who came from the farthest part of the city" might be. This article, which deals with the subject in detail in an academic style and presents the information obtained from the sources partially written in the Jewish, especially Christian and Islamic traditions in an organized and beautiful way, stands out among other studies with its familiarity with Jewish and Christian sources as well as the meta-readings it provides on the subject. In addition to the *Acts of the Apostles* section of the Testament, the author has accessed many manuscript and printed sources on the canonical Gospels, apocryphal Gospels, and church history. Busse provides valuable and original information about the possible

sources of the parable of *Aṣḥāb al-qarya*, as he refers to Jewish literature in addition to Islamic and Christian sources. The publication draws on a wide range of printed and manuscript primary sources in Arabic, English, French, German, Latin, and Ethiopian. Today, this article is used as a primary source in academic studies on the subject, especially those published outside Turkish.

Busse has organized the article under the following six headings: 1) Introduction, 2) The conversion of Antioch in the apocryphal Acts of Peter, 3) The Muslim version of the story, 4) Jewish and Christian elements in the story of Habib al-Najjar as transmitted by the Muslims, 5) The "people of the well" (*aṣḥāb al-rass*), 6) Ḥabīb al-Najjār.

Heribert Busse, in his study titled "Antioch and its Prophet Ḥabīb al-Najjār", reached the following conclusions in summary: In summary we can say that the story of Ḥabīb en-Neccâr and his mission to Antioch has, throughout the course of centuries, become a reservoir of Jewish, Christian and Muslim traditions. The seven Maccabean martyrs and their mother belong to Jewish tradition, which was christianized at an early date. The introduction of Christianity in Antioch is mirrored in the apocryphal Acts of Peter. Originally written in Greek, they were translated into Syriac, Arabic, and other Oriental languages, and likewise found their way into Latin literature. The Muslims contributed the legend of Ḥabīb al-Najjār, which they borrowed from the biographies of Christian saints and martyrs. In turn, this influenced the Christian-Arabic version of the Acts of Peter. We do not yet know exactly who Ḥabīb was. It is particularly noteworthy that in the Christian Arabic version of the Acts of Peter preserved in St. Catherine's monastery on Mount Sinai, a verbatim quotation of Qur'ān 36:28 has been included.

The following conclusion is reached in the article: The "man who came from the farthest part of the city" in the parable of *Aṣḥāb al-qarya* is a artificial saint who may have been based on not one but several historical realities, and who is known as Ḥabīb al-Najjār in the Islamic tradition, and whose biography as reported in Islamic sources is a patchwork of elements borrowed from various sources.